

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»
з теми: **«ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ДІЙ У
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ
У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ»**

Виконала: здобувач вищої освіти
освітньої програми Спеціальна освіта
(Олігофренопедагогіка)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.02 Корекційна
психопедагогіка
заочної форми здобуття вищої освіти
ЦИБУЛЯК Руслана Миколаївна

Керівник:
Чопік О.В., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальної та інклюзивної
освіти

Кам'янець-Подільський, 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СФОРМОВАНOSTІ БАЗОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ДІЙ В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	6
1.1. Поняття «базові навчальні дії» як науковий феномен.....	6
1.2. Особливості формування пізнавальних базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями	11
1.3. Зв'язок базових навчальних дій із змістом навчальних предметів на етапі початкової освіти.....	16
РОЗДІЛ 2. ВИВЧЕННЯ СФОРМОВАНOSTІ БАЗОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ДІЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	21
2.1. Методика вивчення рівня сформованості пізнавальних базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями	21
2.2. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження рівня сформованості базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями	30
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ДІЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ...38	38
3.1. Розроблення корекційно-розвивальної програми формування базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у процесі навчання.....	38
3.2. Аналіз результатів апробації корекційно-розвивальної програми формування пізнавальних базових навчальних дій.....	53
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Сучасна система спеціальної освіти України розвивається у руслі Концепції Нової української школи та Державного стандарту початкової освіти, які визначають ключові напрями розвитку освіти дітей з особливими освітніми потребами (ООП) [8; 21]. У центрі цієї парадигми – дитина як активний суб'єкт навчання, а не пасивний споживач знань. Одним із пріоритетних завдань сучасної спеціальної педагогіки є формування базових навчальних дій, що виступають психологічною та дидактичною основою будь-якої навчальної діяльності. Як зазначають В. Синьов, О. Чеботарьова та ін., їх формування забезпечує оволодіння знаннями, розвиток мислення, мовлення, пам'яті, уваги, довільної поведінки та створює підґрунтя для подальшої соціальної адаптації дитини з інтелектуальними порушеннями [55].

Водночас, як показують дослідження О. Гаврилова, М. Матвєєвої, С. Миронової, В. Синьов, О. Хохліна та ін., діти з інтелектуальними порушеннями характеризуються уповільненим темпом пізнавальної діяльності, недостатньою сформованістю узагальнень і самоконтролю, зниженою здатністю до регуляції поведінки та обмеженими можливостями довільної уваги. Це зумовлює необхідність спеціально організованого педагогічного впливу, спрямованого на розвиток пізнавальної активності, навчальної мотивації та саморегуляції [6; 27; 42].

Згідно з ідеями Л. Виготського, П. Гальперіна, Д. Ельконіна, В. Давидова, формування будь-якої дії має проходити поетапно – від зовнішньої предметної до внутрішньої, розумової. Саме цей принцип лежить в основі діяльнісного підходу, який, на думку В. Павленка та Т. Ілляшенко, є провідним у навчанні дітей із порушеннями інтелекту. Такий підхід забезпечує розвиток довільності, узагальнення, планування, рефлексії – компонентів, без яких неможливе становлення навчальної діяльності [17; 33; 53].

Українські науковці (А. Колупаєва, О. Таранченко, Н. Стадник, І. Кротенко, О.Чеботарьова та ін.) підкреслюють, що сучасний освітній процес у спеціальних закладах має спиратися на компетентнісний і корекційно-

розвивальний підходи, які передбачають розвиток життєвої компетентності, практичного мислення та самостійності. Формування базових навчальних дій при цьому розглядається як механізм інтеграції когнітивного, емоційного й соціального розвитку дитини [19; 55].

Вітчизняні дефектологи (В. Засенко, С. Миронова, О. Гаврилов, О. Чеботарьова, І. Сухіна та ін.) акцентують увагу на тому, що результативність навчання дітей із порушеннями інтелекту залежить не лише від змісту освітньої програми, а й від створення сприятливого психолого-педагогічного середовища, заснованого на емоційній підтримці, візуалізації, структурованості завдань і розвитку сенсомоторних функцій [7; 15; 55].

Отже, актуальність дослідження зумовлена потребою у науково обґрунтованій та практично перевірній програмі формування базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, що сприятиме підвищенню пізнавальної активності, розвитку самостійності, емоційно-вольової регуляції та соціальної адаптації дитини в сучасному освітньому середовищі.

Мета дослідження – визначити особливості формування базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в процесі навчання.

Об'єкт дослідження – процес формування базових навчальних дій у дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження – програма формування базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у процесі навчання.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну та спеціальну літературу з проблеми формування базових навчальних дій у дітей з інтелектуальними порушеннями.
2. Визначити особливості рівня сформованості базових навчальних дій у молодших школярів з порушеннями інтелекту.

3. Розробити та апробувати корекційно-розвивальну програму формування базових навчальних дій з урахуванням пізнавального інтересу учнів.

4. Оцінити ефективність реалізації програми та динаміку розвитку базових навчальних дій у процесі навчання.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз, узагальнення, порівняння та систематизація наукових джерел; *емпіричні:* психолого-педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи); методики діагностики розвитку базових навчальних дій; *кількісні та якісні методи обробки результатів* (статистичний аналіз, спостереження, порівняльна оцінка).

Практичне значення дослідження полягає у створенні програми формування базових навчальних дій у дітей з інтелектуальними порушеннями, яка може бути використана у практиці спеціальних шкіл, інклюзивних класів, корекційно-розвивальних занять, а також у підготовці фахівців освітньої галузі «Спеціальна освіта».

Експериментальна база дослідження: КЗ «Ситковецька спеціальна школа» Вінницької обласної ради. У дослідженні взяли участь учні 2–3 класів (9 осіб) віком 8–10 років.

Апробація результатів дослідження. Основні результати кваліфікаційної роботи магістра обговорювались на науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. За результатами дослідження опубліковано наукову статтю.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СФОРМОВАНOSTI БАЗОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ДІЙ В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

1.1. Поняття «базові навчальні дії» як науковий феномен

У сучасній педагогічній теорії та практиці особливе місце посідає проблема формування в учнів уміння вчитися, яке розглядається як інтегральний показник освітньої компетентності. Це уміння ґрунтується на сформованості певних базових навчальних дій (далі БНД), зокрема пізнавальних, що забезпечують розвиток навчальної мотивації, пізнавальної активності, самостійності та здатності до саморегуляції [50].

Проблема базових навчальних дій має складний і багаторівневий характер. Вона пов'язана як із психологічними механізмами пізнавальної діяльності (Л. Виготський, П. Гальперін, О. Леонтьєв, О. Запорожець, Д. Ельконін), так і з педагогічними аспектами розвитку навчальної діяльності (В. Давидов, Н. Менчинська, Л. Венгер, О. Савченко, О. Пометун) [1; 3; 33; 53].

В Україні формування базових навчальних дій розглядається в межах компетентнісного підходу, закріпленого в низці нормативних документів, зокрема:

- ✓ Законом України «Про освіту» [14];
- ✓ Державним стандартом початкової освіти, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 (із подальшими змінами) [8];
- ✓ Концепцією реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» [21].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про освіту» [14], освіта визначається як цілеспрямований процес формування особистості шляхом засвоєння системи знань, умінь, навичок, цінностей і компетентностей. У статті 12 зазначено, що державні стандарти освіти визначають обов'язкові вимоги до змісту та

результатів навчання, які охоплюють ключові компетентності – інтегровані здатності особи успішно діяти в різних сферах життя [14].

У Державному стандарті початкової освіти (2018) зазначено, що метою початкової школи є розвиток дитини як особистості, формування в неї умінь вчитися, пізнавальної активності та відповідального ставлення до навчання. Основу цього процесу становить компетентнісний підхід, який реалізується через опанування ключових і загальнопредметних компетентностей [8].

Зокрема, у Стандарті виокремлено такі групи результатів навчання:

- ✓ особистісні (цінності, мотивація, ставлення до себе й інших);
- ✓ загальнопредметні (метапредметні) – універсальні навчальні умінь (ключові компетентності), що забезпечують розвиток мислення, саморегуляції, комунікації, критичного аналізу.

- ✓ предметні – система знань, умінь і навичок із конкретних навчальних дисциплін.

Варто розмежовувати такі поняття, як компетентності та базові навчальні дії, хоча між ними існує безпосередній зв'язок. Згідно з Державним стандартом початкової освіти України, компетентність трактується як динамічна комбінація знань, умінь, навичок, цінностей та ставлень, яку здобувач освіти здатен реалізувати в навчальній діяльності та повсякденному житті. Наприклад, до ключових компетентностей належать: комунікативна, математична, інформаційно-комунікаційна, навчальна тощо [13; 55].

У свою чергу, базові навчальні дії – це елементарні операції, які дитина повинна опанувати для успішного включення в навчальну діяльність: умінь слухати й розуміти інструкцію, діяти за зразком, співвідносити об'єкти, групувати, порівнювати, підкреслювати головне, самостійно завершувати дію тощо. Саме ці дії формують основу для засвоєння складніших умінь і, відповідно, становлення компетентностей.

У контексті навчання дітей з інтелектуальними порушеннями формування базових навчальних дій набуває особливого значення, оскільки є необхідною

умовою для засвоєння програмового матеріалу та розвитку особистісного потенціалу дитини.

Хоча поняття «базові навчальні дії» не зафіксоване у Державному стандарті початкової освіти для дітей з особливими освітніми потребами, його активно застосовують у змісті адаптованих навчальних програм і методичних рекомендацій для вчителів, які працюють з дітьми з інтелектуальними порушеннями. Зокрема, у програмах з математики, української мови, навчання грамоти та інтегрованого курсу «Я досліджую світ» чітко простежується поетапне формування таких навчальних дій, як орієнтування в завданні, визначення мети, вибір способу дії, виконання дії, перевірка, оцінка результату, тобто структурних компонентів БНД [32; 36].

Так, наприклад, у змісті навчання грамоти для учнів з інтелектуальними порушеннями передбачено формування здатності слухати інструкцію, відтворювати зразок, добирати потрібну дію відповідно до умов завдання, що відповідає операційним етапам базової навчальної дії. Аналогічно, у математичних завданнях на порівняння, класифікацію або розв'язання задач простежується розвиток елементів контролю й самоконтролю, що становить регулятивну складову БНД [32; 46; 55].

Таким чином, навіть у відсутності термінологічного закріплення, поняття базових навчальних дій має концептуальне підґрунтя в реальній педагогічній практиці й може слугувати ефективним інструментом для організації корекційно-розвивального процесу в умовах початкової освіти дітей з інтелектуальними порушеннями.

Ми з'ясували, що у сучасній українській педагогіці термін «базові навчальні дії» використовується для позначення мінімального комплексу навчальних умінь і способів дій, необхідних для засвоєння змісту освіти, формування пізнавальної самостійності та соціальної адаптації [47; 49].

Вони включають:

- уміння сприймати й розуміти навчальне завдання;
- здатність орієнтуватися у способах дії;

- планувати, контролювати й оцінювати результати діяльності;
- здійснювати пошук і переробку інформації;
- користуватися мовленням як інструментом мислення та спілкування.

Отже, пізнавальні базові навчальні дії – це система розумових і практичних дій, спрямованих на засвоєння знань, формування мисленнєвих операцій (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація), розвиток пізнавального інтересу, уваги, уваги та пам'яті.

На думку О. Савченко, пізнавальні уміння – це основа самостійного здобуття знань, а формування пізнавальних дій є складником навчальної діяльності, що розвивається в єдності з мотиваційним, емоційним і вольовим компонентами [49].

В. Давидов і Д. Ельконін розглядали навчальну діяльність як провідну у молодшому шкільному віці, у структурі якої провідне місце займає навчальна дія, спрямована на відкриття нового знання. За П. Гальперіним, навчальна дія формується поетапно від матеріальної до розумової, а її якість визначається повнотою орієнтовної основи дії [33; 53]. Психологічну основу пізнавальних дій становить орієнтовна діяльність (І. Сеченов, І. Павлов, П. Гальперін, О. Запорожець), що забезпечує спрямованість уваги, вибір стратегії дії та контроль за результатом [44; 53].

Л. Виготський визначав навчальну діяльність як соціальну взаємодію, у процесі якої розвиваються вищі психічні функції, а зона найближчого розвитку дитини задає рамки її можливостей. Пізнавальні дії розвиваються у співпраці з дорослим і поступово інтеріоризуються у власну діяльність учня [3].

У роботах українських дослідників (В. Тарасун, С. Трубачева, Р. Осадчук та ін.) підкреслюється, що ефективність формування пізнавальних дій залежить від активного залучення учня у процес пізнання, створення ситуацій успіху, застосування інтерактивних, ігрових і дослідницьких методів [47; 49].

Особливої уваги потребує формування пізнавальних дій у дітей з інтелектуальними порушеннями, оскільки в них відзначається недостатній розвиток аналітико-синтетичних операцій, ослаблення довільної уваги, низька

пізнавальна активність. Як свідчать дослідження О. Таранченко, О. Чеботарьової та ін., успішне формування БНД у цієї категорії учнів можливе лише за умови поєднання педагогічних, психологічних та корекційних методів, спрямованих на мотиваційно-емоційне підкріплення навчання [46; 55].

Одним із головних структурних компонентів пізнавальної діяльності є навчальні дії. У теорії діяльності О. Леонтьєв підкреслював зв'язок між діяльністю й дією: у процесі переходу мотиву діяльності в ціль дії формуються нові види діяльності та нове ставлення до дійсності [53].

Формування базових навчальних дій в учнів з інтелектуальними порушеннями спрямоване на те, щоб вони стали активними суб'єктами навчальної діяльності, що забезпечить їх професійне становлення в майбутньому та успішну соціальну адаптацію [47].

Базові навчальні дії відіграють важливу роль у забезпеченні соціальної (зокрема, побутової) орієнтації й адаптації. Їх можна розглядати як передумову та як умову формування важливих компетентностей і соціально прийнятних способів поведінки [47]. Успішність оволодіння новими видами діяльності залежить від рівня сформованості життєвих компетентностей у межах реалізації адаптованої освітньої програми.

На основі Державного стандарту початкової освіти [8] можна виокремити такі структурні компоненти базових навчальних дій:

- Мотиваційний компонент – формування позитивного ставлення до навчання, внутрішньої мотивації, інтересу до пізнання.
- Операційний компонент – система інтелектуальних і практичних дій, спрямованих на досягнення навчальної мети (спостереження, аналіз, порівняння, узагальнення, побудова логічних зв'язків).
- Регулятивний компонент – уміння планувати, прогнозувати, контролювати та оцінювати власну діяльність.
- Комунікативний компонент – здатність взаємодіяти з однолітками та вчителем, формулювати думку, вислуховувати іншу позицію.

Пізнавальні базові дії безпосередньо пов'язані з іншими групами – регулятивними, комунікативними та особистісними, утворюючи цілісну систему навчальної діяльності. Вони забезпечують перехід від зовнішнього керування до внутрішньої саморегуляції, що є ключовим результатом початкової освіти.

Відповідно до Концепції «Нова українська школа» (НУШ) [21], педагог виступає не передавачем знань, а організатором пізнавальної діяльності, фасилітатором і мотиватором. Його завдання – створити умови для активного пізнання, самостійного відкриття знань, формування в учня навичок самонавчання.

Як наголошує О. Таранченко, «учитель має допомогти дитині усвідомити власний пізнавальний потенціал, навчити бачити сенс у навчальній діяльності й вірити у власні можливості» [46]. Тому пізнавальні дії не є лише когнітивними операціями, а мають глибокий особистісний і мотиваційний сенс.

Отже, пізнавальні базові навчальні дії – це системоутворювальний компонент навчальної діяльності, який забезпечує формування здатності до самостійного пізнання, мислення, контролю та рефлексії. Їхня структура охоплює мотиваційний, операційний, регулятивний та комунікативний компоненти, які у своїй єдності забезпечують формування уміння вчитися – основної компетентності Нової української школи.

У контексті освіти дітей з інтелектуальними порушеннями пізнавальні БНД мають не лише навчальне, а й корекційно-розвивальне значення, оскільки сприяють розвитку мислення, мовлення, уваги, емоційної сфери, формуванню соціальної компетентності та адаптації до життєвих умов.

1.2. Особливості формування пізнавальних базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями

Формування пізнавальних базових навчальних дій в учнів з інтелектуальними порушеннями є одним із ключових завдань сучасної спеціальної та інклюзивної освіти, адже саме вони забезпечують розвиток

здатності дитини до навчання, пізнання, самоконтролю, планування та соціальної взаємодії.

Сучасний компетентнісний підхід, закладений у Законах України «Про освіту» [14] та Державному стандарті початкової освіти [8], визначає уміння вчитися як одну з ключових компетентностей Нової української школи. Для дітей з особливими освітніми потребами (ООП), зокрема з інтелектуальними порушеннями, це уміння не є спонтанним результатом навчання, а формується через системну, цілеспрямовану, тривалу корекційно-розвивальну роботу команди психолого-педагогічного супроводу [21; 46].

Наукові праці Л. Бастун, І. Кротенко, М. Левітан, Н. Ставицької, С. Трубачевої, Р. Осадчук вказують на те, що базові навчальні дії у дітей з інтелектуальними порушеннями не формуються спонтанно, а потребують цілеспрямованої педагогічної роботи, заснованої на поєднанні навчальної, ігрової та практичної діяльності [24; 49]. Дослідники наголошують на необхідності поетапного формування узагальнених способів дії, підтримці мотивації до навчання, застосуванні дидактичних ігор, наочних засобів, мультимедіа та корекційних методів (Л. Венгер, В. Давидов, Т. Ілляшенко, О. Чеботарьова) [33; 53; 55].

Таким чином, формування базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями розглядається як багаторівневий процес, що охоплює освітній, виховний і корекційно-розвивальний аспекти. Його успішна реалізація можлива за умов:

- урахування індивідуальних особливостей психофізичного розвитку дитини;
- поєднання навчальної, ігрової та комунікативної діяльності;
- формування внутрішньої мотивації до пізнання;
- створення позитивного емоційного середовища;
- взаємодії педагогів, батьків і фахівців супроводу.

Для здобувачів початкової освіти з інтелектуальними порушеннями характерний особливий тип пізнавальної діяльності, що визначає низку

специфічних освітніх потреб. Вони відображені в українських нормативно-правових документах – зокрема, у Типовій освітній програмі для закладів загальної середньої освіти дітей з інтелектуальними порушеннями (2018), а також у методичних рекомендаціях МОН України щодо організації інклюзивного навчання [36; 47; 48].

До таких потреб належать:

- раннє отримання спеціальної педагогічної допомоги, орієнтованої на підтримку розвитку пізнавальної сфери;
- корекційно-розвивальний характер освітнього процесу, що поєднує навчальні, психологічні, мовленнєві та соціальні завдання;
- безперервність і системність формування навчальних дій через інтеграцію предметного й корекційного змісту;
- постійна актуалізація сформованих знань, спеціальне навчання перенесенню їх у нові навчальні та життєві ситуації;
- доступність навчального матеріалу та чітке структурування змісту;
- спеціально організоване навчальне середовище, врахування функціонального стану центральної нервової системи, темпу психічних процесів, втомлюваності;
- стимулювання позитивного емоційного ставлення до навчання, розвиток пізнавальної активності через ігрові та практичні форми роботи;
- використання гуманістичних засобів впливу: позитивного підкріплення, емпатійного ставлення, ситуацій успіху;
- поетапне навчання способів дії – за наслідуванням, показом, словесною інструкцією, спільною діяльністю з дорослим;
- розвиток мотивації до пізнання світу та формування інтересу до навчальної діяльності з урахуванням вікових, когнітивних і емоційних особливостей дитини [36].

Ці положення узгоджуються з ідеями Л. Виготського щодо «зони найближчого розвитку» та з теорією П. Гальперіна про поетапне формування

розумових дій, де центральним механізмом навчання виступає орієнтовна діяльність, підкріплена дією та емоцією [3].

Діти з інтелектуальними порушеннями характеризуються нерівномірним розвитком психічних процесів: спостерігається знижений рівень узагальнення, труднощі в аналізі, синтезі, порівнянні, міркуванні, обмежений словниковий запас, недостатність довільної уваги й пам'яті. Тому пізнавальна діяльність у них має переважно конкретно-образний, емоційно-дієвий характер [28; 42; 43; 48].

Отже, з огляду на викладене вище, формування пізнавальних базових навчальних дій в учнів з інтелектуальними порушеннями потребує урахування якісних відмінностей у структурі їх пізнавальної діяльності порівняно з дітьми з типовим розвитком. Для ефективно організації корекційно-розвивального процесу важливо визначити спільні й відмінні характеристики мислення, уваги, пам'яті, мовлення та навчальної мотивації. Порівняльна характеристика подана у таблиці нижче.

Таблиця 1.1

Порівняльна характеристика пізнавальних базових навчальних дій учнів з нормотиповим розвитком та порушеннями інтелекту

Критерій / компонент пізнавальної діяльності	Учні з типовим розвитком	Учні з інтелектуальними порушеннями
1. Мотиваційна сфера	Переважає внутрішня мотивація до пізнання, інтерес до нового, стійке позитивне ставлення до навчання.	Мотивація нестійка, часто зовнішня; потребує постійного підкріплення, стимуляції, позитивних емоцій і підтримки дорослого.
2. Сприймання	Точне, цілісне, вибіркове, швидко узагальнюється в уявлення.	Повільне, фрагментарне, утруднене виділення суттєвих ознак, потребує багаторазових повторень і наочних опор.
3. Увага	Довільна, стійка, з розвинутою здатністю до переключення.	Недовільна, нестійка; обсяг обмежений; переключення ускладнене, увага легко відволікається.
4. Пам'ять	Добре розвинена довільна пам'ять; запам'ятовування осмислене.	Домінує мимовільна пам'ять; матеріал запам'ятовується лише після багаторазового повторення або у грі.
5. Мислення	Абстрактно-логічне, узагальнене; учень здатен	Конкретно-образне, ситуативне; узагальнення поверхове;

	робити висновки, порівняння, узагальнення.	труднощі з перенесенням знань у нові ситуації.
6. Мовлення	Використовується як засіб спілкування і мислення; граматично правильне, розгорнуте.	Часто обмежене, аграматичне; словниковий запас бідний; фрази короткі; потрібна логопедична підтримка.
7. Саморегуляція навчальної діяльності	Учень здатний планувати, контролювати й оцінювати свої дії.	Найвищий низький рівень самоконтролю; потребує зовнішньої регуляції та допомоги дорослого.
8. Пізнавальна активність	Висока, проявляється у запитаннях, спробах самостійного вирішення, інтересі до нового.	Низька або ситуативна; активність зростає лише за умов позитивного емоційного підкріплення, гри або практичної діяльності.
9. Темп і динаміка діяльності	Рівномірна, стійка, учень може самостійно підтримувати робочий ритм.	Сповільнена, залежить від психофізіологічного стану; часті паузи, потреба у відпочинку та сенсомоторній розрядці.
10. Орієнтація у навчальному завданні	Легко розуміє інструкцію, самостійно виконує завдання.	Потребує наочності, демонстрації, повторного пояснення; інструкція засвоюється лише у спільній діяльності з дорослим.
11. Узагальнення та перенесення знань	Може переносити знання у нові ситуації, застосовує їх творчо.	Перенесення утруднене; кожна нова ситуація сприймається як незнайома; потрібна спеціальна робота з формування переносу.
12. Емоційно-вольова сфера	Здатний долати труднощі, контролювати емоції.	Підвищена втомлюваність, емоційна нестабільність, низький рівень довільності; значення має емоційна підтримка вчителя.

Як видно з таблиці, учні з інтелектуальними порушеннями мають якісні відмінності у розвитку пізнавальних дій. Ці особливості визначають необхідність спеціально організованого педагогічного керівництва, яке забезпечує зовнішню підтримку навчальної діяльності дитини, поступово переводячи її у внутрішній план дії. Саме завдяки поетапності, наочності, повторюваності та позитивній емоційній стимуляції стає можливим формування базових умінь аналізу, порівняння, класифікації, узагальнення – тобто тих когнітивних операцій, що складають ядро пізнавальних базових навчальних дій.

1.3. Зв'язок базових навчальних дій із змістом навчальних предметів на етапі початкової освіти

Питання взаємозв'язку базових навчальних дій (БНД) із навчальними предметами початкової школи посідає центральне місце у сучасній українській педагогіці, оскільки саме через зміст освіти реалізується діяльнісний і компетентнісний підходи. На думку науковців – Л. Виготського, П. Гальперіна, В. Давидова, Д. Ельконіна, Л. Венгера, Г. Цукерман, а також сучасних українських дослідників (Т. Сак, О. Таранченко, І. Єрмакова, Н. Базима), - формування базових навчальних дій забезпечується через засвоєння змісту навчальних предметів, у яких закладені відповідні способи діяльності, мислення, комунікації та саморегуляції [3; 33;46; 53.

У межах НУШ усі навчальні предмети інтегруються у сім освітніх галузей, які спільно формують в учнів пізнавальні, комунікативні, регулятивні та особистісні вміння. Це галузі: мовно-літературна, математична, природнича, громадянська та історична, технологічна, інформатична, мистецька, фізкультурна [21; 30]

Кожна з них сприяє розвитку певних базових навчальних дій, що у своїй сукупності утворюють структуру навчальної компетентності учня з типовим або порушеним розвитком.

Особистісні результати є базовими для всього навчального процесу, оскільки вони відображають становлення ціннісних орієнтацій, позитивної мотивації, готовності до навчання й соціальної взаємодії. В українських освітніх стандартах ці результати визначаються як соціальні компетентності та емоційно-етичний розвиток, необхідні для інтеграції дитини у суспільство [21].

До основних особистісних базових дій належать:

- усвідомлення себе як учня, члена колективу, друга, члена родини;
- формування позитивного ставлення до навчання, школи, учителя, однокласників;
- розвиток почуття успіху, довіри до себе, елементарної самооцінки;
- уміння проявляти емоції, співпереживати, розрізняти добро і зло;

- формування початкових знань про безпечну поведінку, здоровий спосіб життя, дбайливе ставлення до природи та людей [30].

Ці якості формуються під час опанування змісту мовно-літературної, мистецької, громадянської та фізкультурної галузей – через читання, обговорення текстів, створення власних висловлювань, участь у колективних іграх, музичних і художніх проєктах, трудових завданнях.

Регулятивні дії становлять основу навчальної самостійності учня. Для дітей з інтелектуальними порушеннями їх формування потребує поетапного педагогічного керівництва, зразка й позитивного підкріплення.

До регулятивних базових дій належать:

- уміння орієнтуватися у просторі класу, користуватися навчальним обладнанням;
- дотримання правил поведінки у школі (чергування, підняття руки, рух за сигналом учителя);
- організація власного робочого місця, приготування навчальних матеріалів;
- уміння приймати інструкцію, виконувати її за зразком;
- співвідносити результат своєї діяльності з еталоном і вносити корекції.

Регулятивні вміння найінтенсивніше формуються під час опанування змісту математичної, технологічної, фізкультурної та мовно-літературної галузей, де учень виконує дії за інструкцією, планує етапи виконання, оцінює результати своєї праці.

Пізнавальні дії забезпечують розумові операції, необхідні для засвоєння знань і їх практичного застосування. Вони охоплюють уміння аналізувати, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, робити висновки, користуватись символами та знаками.

Для молодших школярів з інтелектуальними порушеннями пізнавальні дії формуються через багаторазове повторення, практичну діяльність і наочні опори. Найважливішими є такі уміння:

- виділяти істотні ознаки предметів;
- встановлювати подібність і відмінність між об'єктами;
- класифікувати, узагальнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;
- користуватись символами, схемами, малюнками, таблицями;
- спостерігати, читати, писати, виконувати елементарні обчислення.

Розвиток пізнавальних дій відбувається під час опанування мовно-літературної, математичної, природничої, мистецької освітніх галузей.

Комунікативні вміння забезпечують соціалізацію, формування мовленнєвої активності, вміння слухати, висловлювати думку, співпрацювати. Для учнів з інтелектуальними порушеннями розвиток комунікативних дій відбувається через гру, спільну працю, драматизацію, колективні творчі справи [49].

До таких дій належать:

- вступ у контакт із дорослими та однолітками;
- використання прийнятих у школі форм спілкування;
- вміння просити про допомогу, давати її іншим;
- дотримання правил мовленнєвого етикету;
- участь у колективній діяльності, обговоренні, спільному вирішенні завдань.

Формування комунікативних БНД відбувається під час вивчення мовно-літературної, мистецької, фізкультурної та громадянської галузей – через мовленнєві практики, рольові ігри, пісенну творчість, спільні завдання.

Таблиця 1.2.

Зв'язок базових навчальних дій із навчальними предметами початкової школи (1–4 класи)

Види базових навчальних дій	Освітня галузь	Приклади навчальних предметів та видів діяльності
Особистісні	Мовно-літературна, мистецька, громадянська, фізкультурна	Читання оповідань і казок; створення власних висловлювань; обговорення моральних ситуацій; малювання; участь у шкільних іграх, трудових і мистецьких проєктах

Регулятивні	Математична, технологічна, фізкультурна, мовно-літературна	Виконання інструкцій і вправ; планування послідовності дій; організація робочого місця; дотримання правил поведінки; виконання фізичних вправ за сигналом
Пізнавальні	Мовно-літературна, математична, природнича, мистецька	Розв'язування задач; робота з текстом; спостереження за природними явищами; аналіз малюнків, схем, таблиць; користування символами і моделями
Комунікативні	Мовно-літературна, мистецька, громадянська, фізкультурна	Діалоги, рольові ігри, співпраця у групах; драматизація; участь у спільних рухливих іграх; вміння слухати, ставити запитання, висловлювати думки

Зазначимо, що формування БНД не є окремим напрямом діяльності вчителя, а проходить крізь усі види навчання, наповнюючи кожен предмет смисловим, пізнавальним і діяльнісним змістом.

Завдання педагога полягає у тому, щоб органічно поєднувати розвиток пізнавальних, регулятивних, комунікативних і мотиваційних дій із засвоєнням навчального матеріалу, забезпечуючи його практичну значущість і доступність для дітей з інтелектуальними порушеннями.

Саме тому важливо визначити методичні акценти формування базових навчальних дій у змісті ключових навчальних дисциплін початкової школи:

- Українська мова та читання. Розвивають мовленнєві, комунікативні, знаково-символічні дії, вміння аналізувати текст, робити висновки, будувати висловлювання.
- Математика. Формує логічні операції порівняння, класифікації, узагальнення, вміння моделювати ситуації, користуватися умовними знаками.
- Я досліджую світ. Розвиває спостережливість, пізнавальну активність, вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, порівнювати об'єкти природи й суспільства.
- Мистецтво. Сприяє формуванню емоційно-ціннісного ставлення, естетичних почуттів, здатності до самовираження.
- Трудове навчання (технології). Розвиває практичне мислення, саморегуляцію, уважність, дрібну моторику, доведення справи до результату.

- Фізична культура. Забезпечує розвиток самодисципліни, волі, орієнтації в просторі, колективної взаємодії.

Важливою умовою ефективності навчання є дотримання принципу наступності між етапами освітнього процесу – від дошкільного до початкового, а потім і до базової школи. Недотримання цього принципу може призвести до труднощів адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями у нових умовах, зниження пізнавальної активності та навчальної мотивації.

Тому робота з формування базових навчальних дій має бути системною, послідовною і безперервною, охоплюючи не лише навчальні, а й позаурочні види діяльності. Це створює передумови для подальшого розвитку життєвих компетентностей, самостійності та соціальної адаптації учня.

РОЗДІЛ 2

ВИВЧЕННЯ СФОРМОВАНOSTІ БАЗОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ДІЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

2.1. Методика вивчення рівня сформованості пізнавальних базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями

Формування базових навчальних дій у дітей з інтелектуальними порушеннями потребує системного моніторингу, спрямованого на визначення рівня розвитку пізнавальної, регулятивної, комунікативної та особистісної сфер. У сучасному українському освітньому просторі цей процес регламентується Державним стандартом початкової освіти, Типовою освітньою програмою для дітей з інтелектуальними порушеннями, а також принципами НУШ, що передбачають діяльнісний і компетентнісний підходи до навчання [8; 21; 35; 36].

Визначення критеріїв і показників дослідження ґрунтується на концепції розвитку дитини як суб'єкта пізнавальної діяльності, де кожен критерій відображає окремий компонент сформованості базових навчальних дій [13; 46; 47; 49]. З огляду на це, було виокремлено чотири провідні критерії: Для цього було визначено чотири взаємопов'язані критерії сформованості БНД:

- Мотиваційно-ціннісний, що передбачає інтерес до навчання, позитивне ставлення до пізнання;
- Когнітивний (пізнавальний) характеризує ступінь розвитку мислення, уваги, пам'яті, уміння застосовувати знання;
- Регулятивно-діяльнісний пов'язаний з уміннями планувати, контролювати, оцінювати власну діяльність;
- Комунікативно-соціальний передбачає уміння співпрацювати, спілкуватися, дотримуватись правил.

Детальна характеристика показників і рівнів їх прояву представлено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Критерії та показники сформованості базових навчальних дій

Критерій	Показники сформованості	Характеристика рівнів (високий / середній / низький)
1. Мотиваційно-ціннісний	– Інтерес до навчальної діяльності; – Позитивне ставлення до вчителя, однокласників; – Емоційна включеність у навчальні ситуації.	Високий: дитина проявляє стійкий інтерес, самостійно залучається до завдань. Середній: інтерес з'являється за підтримки вчителя. Низький: інтерес ситуативний або відсутній.
2. Когнітивний (пізнавальний)	– Уміння виділяти суттєві ознаки, класифікувати предмети; – Виконання елементарних логічних операцій (порівняння, узагальнення, аналіз); – Розуміння змісту завдання, уміння користуватись символами, моделями, схемами.	Високий: дитина виконує дії свідомо, узагальнює поняття. Середній: виконує дії за зразком. Низький: не розуміє зв'язків, потребує постійної допомоги.
3. Регулятивно-діяльнісний	– Здатність приймати інструкцію, діяти за планом; – Уміння оцінити результат своєї роботи; – Самоконтроль і виправлення помилок за допомогою вчителя.	Високий: планує діяльність, контролює результат. Середній: виконує дії частково самостійно. Низький: діє імпульсивно, без усвідомлення мети.
4. Комунікативно-соціальний	– Взаємодія з учителем і однолітками; – Уміння слухати, відповідати, ставити запитання; – Дотримання правил поведінки й мовленнєвого етикету.	Високий: активно взаємодіє, дотримується норм спілкування. Середній: реагує на звернення, потребує допомоги в комунікації. Низький: уникає взаємодії, не розуміє комунікативних норм.

Дослідження навчальних дій базується на діяльнісному підході, який передбачає оцінку не лише результату, а й самого процесу виконання завдання. Для визначення рівня сформованості базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями використано комплекс психолого-педагогічних методик, відібраних відповідно до чотирьох критеріїв: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, регулятивно-діялісного та комунікативно-соціального [10; 56].

Методики були адаптовані до можливостей дітей з інтелектуальними порушеннями, зокрема: спрощено мовленнєві інструкції, зменшено обсяг

стимульного матеріалу та передбачено додаткову візуальну підтримку (малюнки, зразки, схеми). Зокрема:

1. Мотиваційно-ціннісний критерій досліджувався з допомогою наступних методик:

1.1. *Анкета Н. Лусканової «Шкільна мотивація та навчальна активність»*

Мета: визначити рівень навчальної мотивації, ставлення до школи, пізнавальної активності та емоційного фону навчання.

Процедура: дитині зачитуються 10 коротких запитань (наприклад: «Чи подобається тобі ходити до школи?», «Що ти робиш, коли завдання важке?») (див. додаток А).

На кожне запитання пропонуються три варіанти відповіді у формі малюнків (веселе, нейтральне, сумне обличчя) або коротких фраз. Учень обирає той варіант, який найбільше йому відповідає.

Оцінювання: 3 бали – стійка пізнавальна мотивація, позитивне ставлення до навчання, висока активність; 2 бали – ситуативна мотивація, потребує зовнішнього підкріплення; 1 бал – відсутність інтересу, байдужість або негативне ставлення до навчання.

Інтерпретація: високі показники свідчать про сформованість позитивного ставлення до навчання, що є важливою умовою формування пізнавальних БНД.

1.2. *Проективна методика «Сходи» (М. Прихожан, адаптація І. Марковської)*

Мета: дослідити рівень самооцінки дитини, уявлення про власні досягнення, впевненість у власних силах і ставлення до навчальної діяльності.

Процедура: дитині пропонується аркуш паперу із зображенням драбинки з десяти сходинок. Інструкція: «Подивись, це сходи. На самій верхній сходинці стоять найкращі учні – ті, хто гарно вчиться, старається і все розуміє. На нижній – ті, кому важко, хто часто помиляється. На яку сходинку поставиш себе?»

Оцінювання: 8–10 сходинка – висока самооцінка, позитивне сприйняття себе як учня; 5–7 сходинка – адекватна самооцінка, позитивне ставлення до

навчання; 1–4 сходинка – занижена самооцінка, невпевненість у власних можливостях.

Інтерпретація: результати дають змогу визначити мотиваційний компонент базових навчальних дій і ступінь сформованості «внутрішньої позиції школяра».

2. *Когнітивний (пізнавальний) критерій визначався за допомогою наступних методик.*

2.1. Методика «Четвертий зайвий»

Мета: дослідити рівень розвитку мислення, уміння класифікувати предмети, виділяти суттєві ознаки, робити узагальнення.

Процедура: дитині показують серії з 4 зображень (наприклад: яблуко – груша – слива – кіт). Завдання: знайти «зайвий» предмет і пояснити, чому він не підходить до інших.

Проводиться 8–10 серій. Для дітей з інтелектуальними порушеннями допускається вербальна допомога («Подумай, що спільного у цих предметів?»).

Оцінювання: 3 бали – вибирає зайвий предмет самостійно й аргументує; 2 бали – правильно вибирає, але не може пояснити; 1 бал – не розуміє завдання або відповідає випадково.

Інтерпретація: результати показують рівень логічного мислення, сформованість уміння порівнювати, узагальнювати – тобто ключових пізнавальних базових дій.

2.2. Методика «Порівняння понять»

Мета: виявити рівень аналізу, узагальнення, логічного мислення.

Процедура: учневі пропонують пари предметів (наприклад: кіт – собака, молоко – вода, ліс – дерево). Завдання: сказати, чим ці предмети схожі та чим відрізняються.

Для дітей з порушеннями інтелекту використовуються реальні зображення або предмети.

Оцінювання: 3 бали – самостійно називає 1–2 спільні та 1–2 відмінні ознаки; 2 бали – потребує допомоги (запитань, підказок); 1 бал – не розуміє змісту порівняння.

Інтерпретація: методика дозволяє визначити, чи володіє дитина базовими мисленнєвими операціями, необхідними для навчання.

3. Регулятивно-діяльнісний критерій досліджувався з допомогою таких методик.

3.1. Методика «Малювання прапорців» (У. Ульяновка)

Мета: визначити рівень розвитку довільності, послідовності, уважності та здатності діяти за інструкцією.

Процедура: на аркуші намальовано кілька прапорців різної форми. Учню дається інструкція: «Подивись уважно на малюнок і намалюй такі самі прапорці, але навпаки – у зворотному порядку»

Для дітей з інтелектуальними порушеннями допускається спрощення інструкції: виконати за зразком, копіювати лише один рядок.

Оцінювання: 3 бали – точно копіює, не допускає помилок; 2 бали – виконує з незначними помилками; 1 бал – не розуміє інструкції або виконує хаотично.

Інтерпретація: методика дозволяє оцінити рівень сформованості навичок самоконтролю, планування, довільної уваги.

3.2. Спостереження за навчальною діяльністю (Моніторинг БНД).

Мета: виявити здатність дитини планувати власну роботу, дотримуватись інструкцій, контролювати результат.

Процедура: педагог спостерігає за поведінкою учня під час виконання навчальних завдань і фіксує прояви таких дій: чи розпочинає роботу самостійно, чи уточнює завдання, чи здатен перевірити себе, як реагує на помилку. Для оцінки сформованості БНД була складена карта моніторингу (Додаток Б).

Оцінювання: 0 балів – здобувач освіти не виконує запропоновану дію, не розуміє її змісту, відмовляється від самостійного виконання, не включається у процес навіть за участі дорослого; 1 бал – здобувач освіти частково розуміє зміст запропонованої дії, може виконати її лише у конкретній ситуації та за значної

допомоги дорослого; 2 бали – здобувач освіти переважно самостійно виконує дію, потребує незначної допомоги дорослого, допускає помилки, які може виправити після прямого вказівки; 3 бали – здобувач освіти самостійно виконує дію, застосовує її в різних ситуаціях, рідко припускається помилок, не потребує контролю з боку дорослого.

Переведення кількості балів у рівень сформованості БНД

- 27–23 бали – високий рівень сформованості пізнавальних БНД;
- 22–18 балів – середній рівень сформованості пізнавальних БНД;
- 17–13 балів – достатній рівень сформованості пізнавальних БНД;
- 12 і менше балів – низький рівень сформованості пізнавальних БНД.

Інтерпретація: спостереження є природним методом, який показує, як сформовані регулятивні дії у реальній навчальній ситуації.

4. *Комунікативно-соціальний критерій вивчався з допомогою методів:*

4.1. *Модифікована соціометрія (за Д. Морено)*

Мета: виявити соціальний статус дитини у групі, здатність до співпраці та міжособистісного прийняття.

Процедура: учневі задають питання типу: «З ким ти хочеш сидіти за партою?», «З ким ти хочеш грати на перерві?»

Дитина називає 1–2 однокласників. За результатами визначаються показники «вибору» (симпатії) та «відкидання».

Інтерпретація: висока кількість позитивних виборів – показник сформованих комунікативних дій; низька – сигнал соціальної ізоляції або труднощів у взаємодії.

4.2. *Ігрова методика «Спільна справа» (О. Запорожець, Л. Венгер)*

Мета: оцінити здатність до спільної діяльності, мовленнєву активність, доброзичливість і готовність до кооперації.

Процедура: групі учнів (2-3) дають завдання скласти картинку з частин, побудувати вежу або виконати аплікацію спільно. Спостерігається, чи пропонує дитина допомогу, чи слухає партнера, як реагує на успіх або невдачу.

Оцінювання: 3 бали – активно взаємодіє, співпрацює, підтримує партнера; 2 бали – взаємодіє лише після нагадування; 1 бал – уникає спільних дій.

Інтерпретація: методика дозволяє оцінити не лише соціальну взаємодію, а й емоційно-вольову готовність до колективної діяльності.

Отже, обрані методики дозволяють комплексно дослідити рівень сформованості базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Вони є доступними для сприйняття дітей цього віку. Поєднання стандартизованих тестів з природними методами (спостереження, гра) забезпечує не лише кількісну, а й якісну оцінку розвитку пізнавальної, емоційно-мотиваційної та соціальної сфер дитини.

Результати діагностики стали основою для розроблення формувального експерименту, спрямованого на розвиток базових навчальних дій у процесі навчання. Отримані результати фіксуються у карті педагогічного моніторингу, де відображається розвиток кожного компонента базових навчальних дій протягом навчального року. Для кількісного оцінювання застосовується трирівнева шкала: *високий рівень* – дитина виконує завдання самостійно, усвідомлено, переносить уміння у нові ситуації; *середній рівень* – учень діє за допомогою зразка чи підказки, але розуміє мету завдання; *низький рівень* – діяльність імпульсивна, без контролю, з постійною потребою у допомозі.

У процесі дослідження враховуються не лише показники сформованості пізнавальних і навчальних умінь, а й динаміка психічних процесів – темп, стійкість уваги, здатність до переключення, рівень працездатності, самостійність виконання. Такі параметри відображають особливості пізнавальної діяльності дитини та допомагають визначити оптимальний обсяг і характер педагогічної допомоги.

На основі результатів діагностичного етапу дослідження було визначено три рівні сформованості БНД у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями: високий, середній і низький.

Кожен рівень характеризується сукупністю показників за чотирма основними критеріями – мотиваційно-ціннісним, когнітивним, регулятивно-діяльнісним та комунікативно-соціальним.

1. *Високий рівень сформованості БНД* – характеризується становленням внутрішньої регуляції, сформованістю позитивної мотивації та самостійної пізнавальної активності. Учень проявляє щире зацікавлення навчанням, бере активну участь у пізнавальних і творчих видах діяльності, прагне до отримання нових знань і розуміє їхню практичну цінність. Для нього характерна стійкість уваги, довільність поведінки, цілеспрямованість, уміння планувати власні дії та оцінювати результати.

Дитина виявляє організованість, самостійність у виконанні завдань, здатність до аналізу й узагальнення, адекватно реагує на успіх і невдачу, вміє працювати в команді, підтримує партнерів у спільній діяльності, дотримується правил взаємодії. Соціально проявляє доброзичливість, ініціативність і здатність до співпраці, користується мовленням як засобом спілкування та самовираження.

Загалом високий рівень сформованості БНД свідчить про засвоєння основ навчальної діяльності, наявність елементів саморегуляції та готовність до подальшого особистісного й інтелектуального розвитку.

2. *Середній рівень сформованості базових навчальних дій* – характеризується частковою довільністю та вибірковою усвідомленістю навчальних дій.

Учні цього рівня демонструють позитивне, але нестійке ставлення до навчання, інтерес часто має ситуативний характер і підтримується зовнішніми стимулами – похвалою, увагою педагога, ігровою формою завдань. Виконання навчальних дій здебільшого відбувається за зразком або під керівництвом дорослого. Дитина розуміє зміст завдання, проте потребує допомоги у плануванні, узагальненні, перевірці результатів. Пізнавальні процеси недостатньо розвинені: спостерігається нестійкість уваги, короткочасна пам'ять, конкретно-образне мислення, труднощі у словесному формулюванні висновків.

У соціальній сфері діти цього рівня охоче взаємодіють з однолітками, але не завжди ініціюють спілкування, потребують підтримки дорослого для регуляції поведінки.

Середній рівень сформованості БНД відображає наявність внутрішнього потенціалу для подальшого розвитку самостійності, пізнавальної активності та самоконтролю за умови системної педагогічної підтримки.

3. Низький рівень сформованості базових навчальних дій характеризується переважанням зовнішньої регуляції, відсутністю внутрішніх мотивів і самостійності у навчальній діяльності.

Такі учні мають труднощі у сприйманні та засвоєнні навчального матеріалу, швидко втомлюються, виявляють байдужість або негативне ставлення до навчання. Їхня пізнавальна діяльність фрагментарна, імпульсивна, дії хаотичні та часто неусвідомлені.

Діти не завжди розуміють зміст завдання, діють випадково, не перевіряють результат, не помічають помилок. Спостерігається нестійкість уваги, низький рівень розвитку пам'яті, слабкість вольових процесів.

Соціально ці учні часто ізольовані, мають труднощі у спілкуванні, уникають колективних ігор або виявляють негативізм у взаємодії з ровесниками.

Низький рівень сформованості БНД вказує на необхідність цілеспрямованої корекційно-розвивальної роботи, спрямованої на формування мотивації, довільності поведінки, пізнавальної активності та навичок самоорганізації.

Отже, система критеріїв, показників і методик, розроблена для дослідження формування базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, дозволяє об'єктивно оцінювати рівень їхнього розвитку, визначати напрями корекційно-розвивальної роботи та прогнозувати індивідуальний поступ кожної дитини.

2.3. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження рівня сформованості базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями

Метою констатувального етапу дослідження було виявлення реального рівня сформованості БНД у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями за визначеними критеріями: мотиваційно-ціннісним, когнітивним, регулятивно-діяльнісним та комунікативно-соціальним.

Дослідження проводилося на базі КЗ «Ситковецька спеціальна школа» Вінницької обласної ради. У дослідженні взяли участь 9 учнів 2–3 класів (віком 8–10 років) порушеннями інтелекту легкого ступеня. Діагностування здійснювалося індивідуально, з урахуванням психофізичних можливостей дітей.

Дослідження мотиваційно-ціннісного компонента проводилось за допомогою анкети Н. Лусканової «Шкільна мотивація та навчальна активність» та проективної методики «Сходи» (адаптація І. Марковської).

Охарактеризуємо типові особливості поведінки дітей, розподілених за рівнями шкільної мотивації.

11,1 % (1 учениця) – високий рівень шкільної мотивації. Учениця успішно справляється з навчальною діяльністю, виявляє наполегливість, прагне максимально якісно виконувати всі вимоги школи. Вона активно бере участь у навчальному процесі, зацікавлена у здобутті знань, уважна на уроках, ініціативна, сумлінно ставиться до завдань педагога.

33,3 % (3 учні) – середній рівень шкільної мотивації. У цієї групи школярів спостерігається позитивне ставлення до школи, проте навчальна діяльність не є головним мотивом відвідування. Учні більше зацікавлені у спілкуванні з однолітками, у позаурочних подіях і розвагах. На уроках вони можуть бути уважними, але інтерес до навчання швидко згасає без зовнішньої підтримки з боку вчителя.

55,6 % (5 учнів) – низький рівень шкільної мотивації. Ці діти відвідують школу неохоче, схильні пропускати заняття, під час уроків часто займаються сторонніми справами або іграми. Вони демонструють емоційну нестабільність,

швидко втомлюються, мають труднощі у виконанні навчальних завдань. У двох хлопчиків виявлено порушення нервово-психічного здоров'я, що потребують медикаментозної підтримки за рекомендацією лікаря-психіатра.

Загалом отримані результати свідчать, що більшість учнів із інтелектуальними порушеннями мають недостатньо сформовану навчальну мотивацію, що проявляється у зниженій пізнавальній активності, нестійкому інтересі до навчання та залежності від зовнішніх стимулів.

Кількісний аналіз результатів проведення методики «Сходи» дав змогу визначити особливості самооцінки учнів – як загального ставлення до себе, так і уявлень про те, як їх оцінюють інші.

У 22,2 % (2 учні) виявлено низьку самооцінку. Діти розмістили себе на нижніх сходинках драбинки. Під час вибору проявляли підвищену тривожність, невпевненість, схильність до самозаниження. Їхні коментарі відображали емоційну залежність і страх відторгнення: «Я мамі не потрібен», «Мене ніхто не любить». Такі висловлювання свідчать про низьку емоційну стабільність і потребу в підтримці з боку дорослого.

11,1 % (1 учениця) – адекватна самооцінка. Дівчинка поставила себе на третю сходинку, пояснюючи вибір прикладами з власного досвіду: «Учитель каже, що я відповідальна», «Я добре вчуся», «Допомагаю однокласникам і вихователю». Її самооцінка реалістична, відображає адекватне сприйняття власних досягнень і позитивне ставлення до себе.

66,6 % (6 учнів) - завищена самооцінка. Після коротких роздумів більшість учнів поставили себе на найвищу сходинку. Вони не помічають власних труднощів, схильні переоцінювати свої можливості. Їхні висловлювання мали демонстративний характер: «Я найкращий», «Я найшвидше бігаю», «Я найсильніший у класі».

Отримані результати засвідчують, що більшість молодших школярів з інтелектуальними порушеннями мають завищену або нестійку самооцінку, що поєднується з недостатнім усвідомленням власних можливостей і труднощів. Це потребує цілеспрямованої корекційної роботи, спрямованої на формування

адекватного ставлення до себе, розвиток емоційної стабільності та впевненості у власних силах.

Таким чином, більшість учнів не мають сформованої внутрішньої позиції школяра, що виражається у суперечливому поєднанні низької пізнавальної мотивації та емоційної неврівноваженості. Діти не завжди розуміють мету власного навчання, часто орієнтуються на оцінку з боку дорослого, а не на результат діяльності. Виявлені особливості свідчать про необхідність розвитку адекватної самооцінки, внутрішньої мотивації, емоційної стабільності та впевненості у власних силах як передумови подальшого формування пізнавальних і регулятивних базових дій.

Для дослідження пізнавальних базових навчальних дій (когнітивний критерій) використовувалися методики «Четвертий зайвий» та «Порівняння понять».

Результати дослідження свідчать, що усі учні на початку дослідження мають низький (55,6%) та середній (44,4) рівні сформованості пізнавальних умінь. Найменш розвиненими виявилися такі мисленнєві операції, як виділення суттєвих ознак предметів, класифікація за наочними ознаками, узагальнення та порівняння. У більшості дітей спостерігалось переважання наочно-дійового мислення, що проявлялось у труднощах із вербалізацією власних дій та аргументацією вибору («кіт і собака – бо мають хвіст»). Лише троє учнів змогли самостійно виконати завдання «знайди зайвий предмет», проте не завжди могли пояснити свій вибір.

Отже, пізнавальний компонент базових навчальних дій характеризується недостатньою сформованістю операцій аналізу, узагальнення, порівняння й абстрагування. Це вимагає впровадження спеціально розроблених дидактичних ігор, вправ на розвиток мислення, мовлення, уваги та довільної пам'яті.

Для визначення рівня розвитку регулятивних дій (регулятивно-діяльнісний критерій) застосовувалися методика «Малювання прапорців» (У. Ульєнкова) та спостереження за навчальною діяльністю.

Читати	0	1	2	1	0	1	1	1	2
Писати	1	1	1	1	1	1	1	1	2
Виконувати арифметичні дії	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Уміння спостерігати	1	1	1	1	1	1	2	1	2
Уміння працювати з інформацією (розуміти зображення, текст, усне висловлювання, елементарне схематичне зображення, таблицю тощо)	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Підсумок (кількість балів):	7	9	9	10	9	10	12	11	13

Представлені у таблиці дані свідчать про найнижчі показники за такими вміннями, як читання, виділення суттєвих, спільних і відмінних властивостей предметів, а також здійснення найпростіших узагальнень, порівняння та класифікації на наочному матеріалі.

Такі результати вказують на недостатній розвиток пізнавальних операцій аналізу, синтезу, узагальнення та диференціації, що є базовими для формування навчальної діяльності учнів з інтелектуальними порушеннями.

Отже, регулятивно-діяльнісний компонент характеризується недостатнім розвитком умінь самопланування, самоконтролю та самооцінки. Діти орієнтуються переважно на зовнішні інструкції, що свідчить про потребу системного формування довільної поведінки через алгоритмізацію навчального процесу, поетапне пояснення та моделювання дій.

Комунікативно-соціальний компонент вивчався за допомогою модифікованої соціометрії (Д. Морено) та ігрової методики «Спільна справа» (О. Запорожець, Л. Венгер).

Соціометричне дослідження показало, що 44,4 % дітей мають низький соціометричний статус, тобто залишаються поза колом активної взаємодії однолітків. Їх рідко обирають для спільної гри чи роботи.

44,4 % учнів отримали середню кількість виборів, що свідчить про часткову інтегрованість у колектив.

Лише 22,2 % дітей характеризуються високим рівнем комунікативної активності, виявляючи доброзичливість, готовність допомагати іншим, здатність до співпраці.

Під час методики «Спільна справа» спостерігалось, що більшість дітей діють пасивно або намагаються уникати спільної діяльності; у деяких виникали конфлікти під час розподілу ролей, що свідчить про труднощі у дотриманні норм взаємодії.

У цілому, комунікативно-соціальний критерій продемонстрував відносно кращі результати, ніж інші: навіть діти з низьким рівнем когнітивного розвитку частіше проявляють емоційний відгук у грі чи спільній дії, що створює потенціал для використання групових ігрових форм навчання як корекційного засобу.

Отримані результати показують, що домінуючим є низький рівень сформованості базових навчальних дій, що відображає недостатній розвиток мотиваційної, когнітивної та регулятивної сфер. Діти залежать від допомоги дорослого, не проявляють ініціативи, діють імпульсивно. Водночас позитивним є наявність потенціалу до розвитку через емоційно привабливі, ігрові, комунікативно збагачені форми роботи.

Узагальнюючи результати констатувального етапу (табл. 2.2), можна констатувати, що найбільш проблемними сферами розвитку є мотиваційно-ціннісна та когнітивна, а найменш сформованими виявилися регулятивні дії. Більшість дітей демонструють залежність від зовнішнього контролю, невміння самостійно організувати навчальну діяльність, низьку навчальну мотивацію та фрагментарність мислення.

Для узагальнення кількісних і якісних результатів констатувального етапу було здійснено систематизацію отриманих даних за кожним із чотирьох визначених критеріїв – мотиваційно-ціннісним, когнітивним, регулятивно-діяльним і комунікативно-соціальним. Показники рівнів сформованості базових навчальних дій (БНД) відображають не лише результат виконання завдань, а й характер залучення дітей до діяльності, ступінь самостійності, емоційну реакцію, темп роботи та здатність до співпраці.

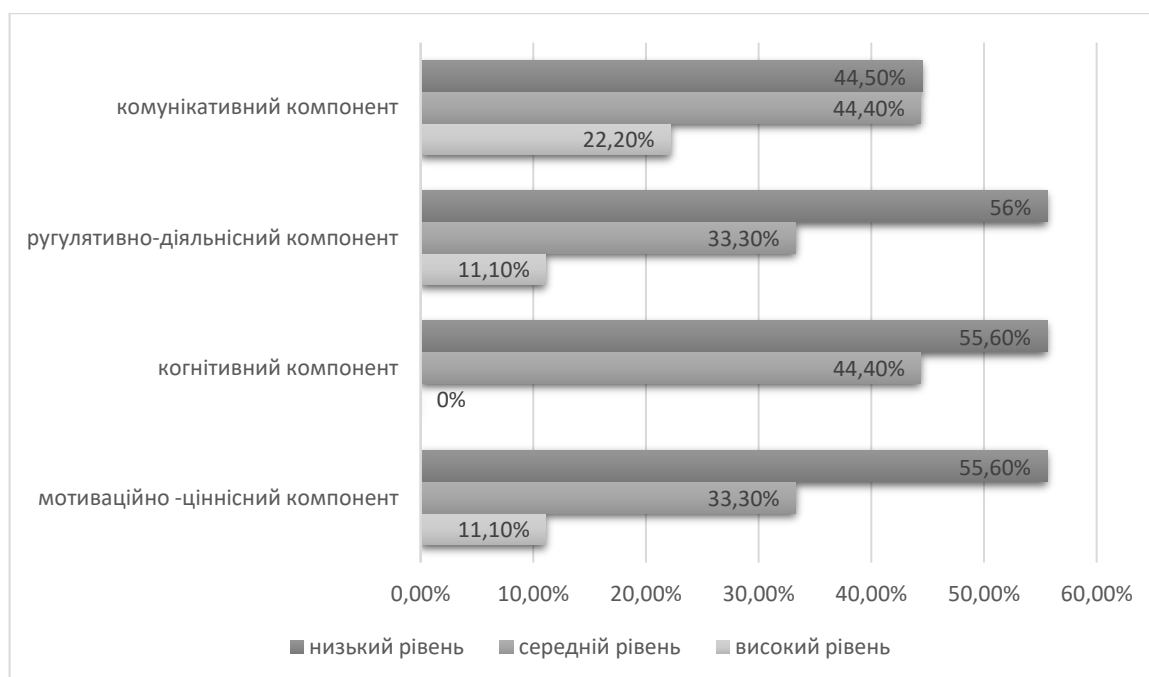
Узагальнені результати представлено в таблиці 2.2, яка ілюструє розподіл рівнів сформованості базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Таблиця 2.2

Розподіл рівнів сформованості базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями (n = 9)

Критерії сформованості БНД	Високий рівень, %	Середній рівень, %	Низький рівень, %	Домінуючий рівень
Мотиваційно-ціннісний	11,1 % (1 уч.)	33,3 % (3 уч.)	55,6 % (5 уч.)	Низький
Когнітивний (пізнавальний)	0 %	44,4 % (4 уч.)	55,6 % (5 уч.)	Низький
Регулятивно-діяльнісний	11,1 % (1 уч.)	33,3 % (3 уч.)	55,6 % (5 уч.)	Низький
Комунікативно-соціальний	22,2 % (2 уч.)	44,4 % (4 уч.)	33,3 % (3 уч.)	Середній
Середній показник по групі	11,1 %	38,9 %	50 %	Низький

Ілюстративно отримані дані представлено на рис. 2.1.

Рис.2.1. Рівні сформованості базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями

Отримані результати свідчать, що понад половина учнів (55,6 %) мають низький рівень сформованості базових навчальних дій, що узгоджується з якісними спостереженнями під час діагностики. Найнижчі результати зафіксовано за мотиваційно-ціннісним та когнітивним критеріями – у дітей відсутня стійка навчальна мотивація, вони діють лише під контролем дорослого, мають труднощі у розумінні змісту завдання, узагальненні й порівнянні.

Порівняно вищі показники спостерігаються за комунікативно-соціальним критерієм: під час ігрової чи спільної діяльності діти проявляють зацікавлення, прагнення до взаємодії, хоча й потребують допомоги у регуляції поведінки.

Отримані дані свідчать про необхідність розроблення та впровадження корекційно-розвивальної програми, спрямованої на формування базових навчальних дій у дітей з інтелектуальними порушеннями через поєднання мотиваційного, пізнавального, діяльнісного та соціального компонентів.

РОЗДІЛ 3.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ДІЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

3.1. Розроблення корекційно-розвивальної програми формування базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у процесі навчання

Сучасна початкова освіта в Україні спрямована на реалізацію принципів гуманізму та компетентнісного підходу [51]. Відповідно до Державного стандарту початкової освіти, кожен здобувач освіти має право на засвоєння базових навчальних дій (БНД) – універсальних способів пізнавальної, регулятивної, комунікативної та ціннісної діяльності [8; 51; 55].

У дітей з інтелектуальними порушеннями формування БНД є провідною метою корекційно-розвивального процесу, оскільки саме вони забезпечують:

- оволодіння знаннями та навчальними діями на елементарному рівні;
- розвиток саморегуляції, довільності, ініціативності;
- соціальну адаптацію і формування «внутрішньої позиції школяра».

Формування БНД в учнів з інтелектуальними порушеннями забезпечує розвиток пізнавальної, регулятивної, особистісної та комунікативної сфер навчальної діяльності, сприяє успішній соціалізації та адаптації дитини до навколишнього світу, забезпечуючи розвиток життєво необхідних компетентностей, що безпосередньо пов'язано з принципами корекційно-розвивальної освіти [47; 49; 55]. Реалізація програми спрямована на створення передумов для гідного, більш незалежного життя в суспільстві, опанування потужних видів трудової діяльності.

Програма формування БНД орієнтована на досягнення особистісних і предметних результатів. Під базовими навчальними діями в адаптованих освітніх програмах розуміють елементарні, необхідні одиниці навчальної

діяльності, що забезпечують опанування змістом освіти дітьми з інтелектуальними порушеннями [11; 20; 26; 55].

Основні положення програми розвитку базових навчальних дій багато в чому збігаються з принципами корекційно-розвивального навчання, оскільки емоційно-вольові та когнітивні порушення, зумовлюють труднощі формування навчальної діяльності. Її складові – навчальна мотивація, загальнонавчальні та загальнотрудові вміння – завжди були об'єктом корекційно-розвивальної роботи у спеціальній педагогіці. Так, для ефективного формування пізнавальних БНД необхідне впровадження корекційно-розвивальної діяльності, спрямованої на розвиток вищих психічних функцій. Теоретичний аналіз, поданий у розділі 1, свідчить, що діти з інтелектуальними порушеннями мають специфічні особливості пізнавальної діяльності, що потребує спеціальної педагогічної підтримки.

Отже, для задоволення особливих освітніх потреб учнів з інтелектуальними порушеннями на рівні початкової школи та формування їхніх пізнавальних базових навчальних дій обґрунтовується необхідність розроблення корекційно-розвивальної програми. Вона має створюватися з урахуванням нормативно-правових документів, ступеня складності порушення, а також специфічних освітніх потреб дітей.

Формування БНД ґрунтується на: *діяльнісному підході* (Л. Виготський, О. Леонтьєв, П. Гальперін, В. Давидов), що передбачає активне включення дитини в навчальну дію через практику, гру, експериментування [3; 33]; *диференційованому підході*, який враховує рівень розвитку кожного учня, його темп пізнання, домінуючі канали сприймання (аудіальний, візуальний, кінестетичний) [28; 38; 55]; *особистісно орієнтованій взаємодії*, що забезпечує підтримку самооцінки та мотивації до навчання [1]; *емоційно-безпечному середовищі*, де помилка сприймається як природна частина навчання, а не як провина [12; 38].

Виходячи з цього, програма ґрунтується на принципах:

1. *Корекційно-розвивального навчання* – поєднання освітніх і терапевтичних впливів;
2. *Індивідуалізації* – урахування темпу, особистісного досвіду, мотивації;
3. *Опори на інтерес* – використання знайомих сюжетів, ігор, образів;
4. *Позитивної стимуляції* – створення ситуацій успіху, підтримки та доброзичливості [7; 11; 26; 54].

Як зазначає О. Таранченко, ефективність навчальної діяльності учнів з інтелектуальними порушеннями зростає за умов, коли педагог виступає фасилітатором пізнання – створює ситуації, у яких дитина може відчувати успіх, здобути позитивне підкріплення та власну автономність у дії [46].

Зазначимо, що зміст БНД охоплюють сукупність інтелектуальних, мовленнєвих і навчально-практичних умінь, без яких неможливе ефективне засвоєння змісту освіти. До основних пізнавальних навчальних дій належать:

- виділення суттєвих ознак предметів і явищ;
- порівняння, узагальнення, класифікація на основі наочного матеріалу;
- встановлення причинно-наслідкових зв'язків між подіями;
- вміння користуватися символами, знаками, графічними зображеннями;
- робота з інформацією різних видів (текст, малюнок, таблиця, схема);
- виконання елементарних логіко-математичних дій;
- побудова елементарних висновків на основі спостережень;
- довільне запам'ятовування, відтворення, словесне описання результатів діяльності [47; 49].

Формування цих дій відбувається поетапно, відповідно до закономірностей когнітивного розвитку дитини: від практичної маніпуляції до усвідомленої розумової операції. У дітей з інтелектуальними порушеннями цей процес є сповільненим, але послідовним за умови педагогічного керівництва [55].

Важливою умовою є забезпечення практико-орієнтованого характеру навчання – коли кожне знання має функціональне застосування. Наприклад, арифметичні дії вчать не лише на рівні символів, а й через побутові ситуації («скільки потрібно ложок для столу», «скільки гудзиків пришити»).

Ефективність процесу значною мірою визначається методичними прийомами, що забезпечують доступність і наочність пізнання. До таких належать:

- поетапне навчання з опорою на зразок, поступовий перехід від спільних дій до самостійних;
- використання ігрових і арт-терапевтичних технологій (дидактичні ігри, малювання, казкотерапія, музикотерапія), що знижують тривожність і стимулюють когнітивну активність;
- дихальні й релаксаційні вправи як засіб зняття емоційного напруження перед навчальним завданням;
- моделювання ситуацій вибору, що активізує мислення, вміння аргументувати;
- інтеграція сенсорного досвіду – поєднання зорових, слухових, рухових відчуттів для формування уявлень і понять [11; 33; 57].

Зазначимо, що БНД виступають ядром навчальної компетентності, забезпечуючи готовність учня до подальшого навчання, соціальної адаптації та життєвої самостійності. Їх розвиток сприяє становленню дитини як активного суб'єкта пізнання, здатного до саморегуляції, вибору та осмислення власного досвіду [46; 47; 55].

Таким чином, формування БНД у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є складним, багатокомпонентним процесом, який потребує спеціально організованих *психолого-педагогічних умов* [46; 47; 55]. Вони мають забезпечувати не лише засвоєння навчального змісту, а й розвиток пізнавальної мотивації, регуляції поведінки, мовлення та соціальної взаємодії.

1. *Особистісно орієнтована взаємодія педагога й учня.* Основою формування БНД є встановлення довірливих, емоційно позитивних стосунків

між педагогом і дитиною. Для дітей з інтелектуальними порушеннями важливо, щоб навчальний процес супроводжувався підтримкою, схваленням, створенням ситуації успіху (А. Белкін, Ш. Амонашвілі, Т. Докучина) [12].

Таке середовище забезпечує: розвиток внутрішньої мотивації до навчання; формування позитивного ставлення до себе як до суб'єкта пізнання; зниження тривожності та страху помилки.

Педагогічною умовою є гуманістичний стиль спілкування, використання похвали, невербальної підтримки, візуальних підказок та елементів рефлексії («Що в мене сьогодні вдалося?»).

2. Забезпечення доступності та структурованості навчальної діяльності.
Для дітей з інтелектуальними порушеннями характерне повільне формування узагальнених способів дії, тому навчальний матеріал повинен бути максимально наочним, конкретним і послідовним (Л. Виготський, П. Гальперін) [3; 53].

Основні принципи реалізації: поділ складного завдання на послідовні кроки; використання візуальних схем, піктограм, алгоритмів; навчання через зразок і спільну діяльність («зробимо разом, а потім ти сам»).

Психологічна підтримка: діти краще засвоюють матеріал у ритмі, який відповідає їхнім індивідуальним можливостям, тому темп роботи повинен бути гнучким і контрольованим педагогом.

3. Формування пізнавальної мотивації через емоційно значущий зміст.
Важливою умовою розвитку базових навчальних дій є емоційна насиченість навчання. Матеріал має бути не лише зрозумілим, а й цікавим, наближеним до життєвого досвіду дитини [10; 51; 52].

Ефективними є такі прийоми: використання ігрових ситуацій, персонажів, сюрпризних моментів; дидактичні ігри («Знайди помилку», «Що спільного?», «Хто швидше?»); завдання з особистісним змістом («Розкажи, як ти це робиш вдома»).

Умовою реалізації є створення навчальних ситуацій, що викликають позитивні емоції, почуття успіху та впевненості.

4. *Розвиток саморегуляції та довільної поведінки.* Одним із ключових напрямів формування БНД є розвиток регулятивно-діяльнісного компонента – уміння планувати, контролювати, оцінювати свої дії [51; 52].

Педагог має навчати дитину елементарних форм самоконтролю через: використання сигнальних карток («почни – виконай – перевір»); самооцінювання за піктограмами (смайли, кольорові фішки); ведення «щоденника успіхів» або «карти досягнень».

Умовою реалізації є поетапне формування дій контролю та оцінки – спочатку під керівництвом учителя, потім у парній роботі, а далі самостійно (за принципом інтеріоризації дії).

5. *Організація навчального середовища з урахуванням сенсомоторних і когнітивних особливостей.* Для дітей з інтелектуальними порушеннями важливою є сенсомоторна підтримка пізнавальної діяльності [24; 41; 51].

Необхідно забезпечити: робоче місце без зайвих подразників, з чіткою зоровою структурою; використання дидактичного, сенсорного та маніпуляційного матеріалу; включення вправ на розвиток дрібної моторики, просторових уявлень, зорово-моторної координації.

Психолого-педагогічна умова: інтеграція нейропсихологічних та арт-терапевтичних прийомів (пальчикова гімнастика, малювання пальцями, робота з піском), що підсилюють когнітивну активність.

6. *Формування комунікативно-соціальних умінь.* Соціальна взаємодія є базовим компонентом навчальної діяльності. Для її розвитку ефективними є: парні й групові форми роботи («зроби разом», «допоможи товаришеві»); сюжетно-рольові ігри («Школа», «Магазин», «Ми друзі»); вправи на розвиток мовлення: опис, запитання, короткий діалог [41; 57].

Психолого-педагогічна умова реалізації є створення безпечного комунікативного середовища, де дитина має можливість висловитись, бути почутою, навчитися регулювати свої емоції та враховувати думку інших.

7. Міждисциплінарна взаємодія педагогів і фахівців супроводу.

Ефективність формування базових навчальних дій значно підвищується за умови командної взаємодії вчителя, логопеда, психолога, асистента та батьків.

Педагогічна команда узгоджує: спільні цілі розвитку дитини; динаміку сформованості БНД; єдину систему стимулів і підкріплень.

Регулярний обмін спостереженнями допомагає коригувати програму, вчасно змінювати рівень допомоги й закріплювати успіхи учня у різних видах діяльності [32; 48].

8. Включення родини у процес формування базових навчальних дій.

Батьки є важливою ланкою освітньо-корекційного процесу. Рекомендовано: інформувати родину про мету й методи роботи; навчати батьків простим прийомам підтримки навчальної мотивації (похвала, спільне читання, побутові ігри); створювати домашнє середовище, сприятливе для навчання (режим дня, місце для роботи, обмеження перевантаження).

Психолого-педагогічна умовою є партнерська взаємодія з родиною, підтримка її педагогічної компетентності [26; 28].

9. Організаційно-методичне забезпечення ефективності програми.

Ефективна реалізація програми формування базових навчальних дій передбачає поєднання навчальної та ігрової діяльності, опору на збережені психічні функції дитини, обов'язкове використання елементів рефлексії наприкінці заняття («що мені вдалося», «що мені сподобалось»), підтримання позитивного емоційного фону (схвалення, гумор, музика, кольори), а також застосування мультимедійних засобів для візуалізації навчального матеріалу [5; 25; 57].

Отже, психолого-педагогічні умови формування базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями передбачають індивідуалізацію навчального процесу, емоційно-позитивну взаємодію, опору на діяльність та гру, візуалізацію завдань і співпрацю з родиною та фахівцями супроводу.

Реалізація зазначених умов створює необхідне підґрунтя для становлення навчальної діяльності, розвитку самостійності, пізнавальної активності та

соціальної адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями. Вони забезпечують гармонійне поєднання емоційно-мотиваційної підтримки, когнітивного розвитку, формування навичок саморегуляції та комунікативної взаємодії, що в сукупності визначає успішність освітнього процесу в цій категорії учнів.

Виходячи з вищезазначених аспектів, **метою** розроблення програми формування базових навчальних дій у молодших школярів з порушеннями інтелекту є створити сприятливе психолого-педагогічне середовище, яке забезпечить розвиток ключових складових базових навчальних дій (мотиваційної, пізнавальної, регулятивної, комунікативної) у дітей через організацію спеціально спрямованої навчально-ігрової та корекційно-розвивальної діяльності.

Завдання:

1. Формувати позитивне ставлення до навчання, інтерес до пізнання, почуття успіху.
2. Розвивати пізнавальні процеси – сприймання, увагу, пам'ять, мислення, мовлення.
3. Навчати елементарному плануванню, самоконтролю, оцінці власних результатів.
4. Розвивати комунікативні навички, уміння співпрацювати, дотримуватись правил взаємодії.

Зазначимо, що ключовими напрямками корекційно-розвивальної роботи є:

- Розвиток навчальної мотивації через емоційно забарвлену діяльність, гру, похвалу, підтримку.
- Формування структури навчальної діяльності:
орієнтація → виконання → перевірка → оцінка.
- Корекція психічних функцій: розвиток зорово-просторового сприймання, уваги, пам'яті, координації тощо.

Розроблена нами програма розвитку базових навчальних дій складається з чотирьох блоків, що відповідають критеріям їх сформованості. Структура програми представлена в табл. 3.1.

Таблиця 3.1.

Структура програми формування БНД

№	Назва блоку	Спрямованість	Орієнтовна кількість годин
1	Пізнаю світ і себе	Мотиваційно-ціннісний блок: розвиток інтересу до навчання, формування самооцінки, пізнавальної активності	4
2	Думаю, порівнюю, запам'ятовую	Когнітивний блок: розвиток мислення, пам'яті, уваги, уміння класифікувати та узагальнювати	4
3	Планую і дію	Регулятивно-діяльнісний блок: формування навичок планування, самоконтролю, оцінки власної роботи	4
4	Разом цікавіше!	Комунікативно-соціальний блок: розвиток спілкування, співпраці, морально-етичних норм	4

Розроблена програма «Формування базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями» реалізується у двох основних формах: урочна діяльність (інтегровані уроки, заняття з елементами гри); позаурочна робота у вигляді інтегрованих корекційно-розвивальних занять, що поєднують елементи гри, спостереження, творчої діяльності, роботи з дидактичним матеріалом, рухливих і пізнавальних вправ. Програма розрахована на 8 тижнів навчання (16 години, 2 години на тиждень).

Опишемо більш детально кожен з блоків програми.

Мотиваційно-ціннісний блок (4 години)

Мета – створення позитивного емоційного фону навчання, пробудження інтересу до знань, розвиток самооцінки та впевненості у власних силах.

Основні теми:

- «Я – учень»: формування уявлення про роль школяра;
- «Що таке добре, а що погано»: моральні орієнтири;
- «Мої успіхи»: ситуації успіху, коло досягнень;
- «Школа, у якій цікаво» – створення позитивного образу навчання.

Методи і прийоми: ігрові ситуації, метод «Драбинка» (оцінка самооцінки), колективні колажі «Я расту», використання історій-мотиваторів.

Очікувані результати:

- дитина з інтересом бере участь у навчанні, проявляє радість від результату;
- формуються почуття впевненості, відповідальності, внутрішня позиція школяра.

Когнітивний блок (4 години)

Мета – розвиток пізнавальних процесів і формування навчальних дій аналізу, порівняння, узагальнення, класифікації.

Основні теми:

- «Світ предметів навколо мене» – вчимося виділяти суттєві ознаки;
- «Порівняй і знайди спільне» – застосування методики «Четвертий зайвий»;
- «Мислю, тому вчуся» – ігри на розвиток логічного мислення;
- «Пам’ятаю, бачу, уявляю» – вправи на розвиток пам’яті та уваги.

Форми роботи: дидактичні ігри, вправи на сортування, мнемотаблиці, когнітивні карти.

Приклади вправ: «Знайди пару», «Впізнай за частиною», «Чарівні кубики», «Що змінилося?».

Очікувані результати:

- учень уміє порівнювати предмети, робити елементарні узагальнення;
- розвивається довільна увага, зорово-моторна координація, мовленнєве мислення.

Регулятивно-діяльнісний блок (4 години)

Мета – формування навичок саморегуляції, планування, контролю результату.

Основні теми:

- «Як планувати роботу» – моделювання послідовності дій;
- «Перевіряю себе» – самоконтроль через гру;
- «Моя мета – успіх» – визначення навчальних цілей;
- «Навчаємось крок за кроком» – алгоритмізація дій.

Методи: методика «Малювання прапорців» (за У. Ульєнковою), навчальні алгоритми, картки-підказки, моделювання навчальних ситуацій, технологія «Ситуація успіху».

Очікувані результати:

- діти розуміють послідовність дій, прагнуть доводити завдання до кінця;
- розвиваються довільність, самоконтроль, внутрішня організованість.

Комунікативно-соціальний блок (4 години)

Мета – розвиток умінь взаємодії, культури спілкування, толерантності.

Основні теми:

- «Друзі навколо мене» – ігри на взаємодію;
- «Спільна справа» – виконання колективного проєкту;
- «Мої слова і вчинки» – рольові ситуації;
- «Ми – одна команда» – розвиток співпереживання й емпатії.

Форми роботи: соціометричні ігри, парна та групова діяльність, творчі проєкти, колективні малюнки, вправи «Подаруй посмішку», «Допоможи другу».

Очікувані результати:

- діти виявляють доброзичливість, співпрацюють у групі;
- формуються навички слухання, етичного мовлення, позитивної взаємодії.

Програма передбачає використання сучасних корекційних технологій [12; 33; 38; 46; 57]:

1. Ігрові технології – розвивають емоційність, комунікацію, моторику.
2. Проєктна діяльність – виховує відповідальність і ініціативність.
3. Інформаційно-комунікаційні технології – підвищують мотивацію, забезпечують наочність.
4. Художньо-творчі методи – пальчикове малювання, аплікація, колаж.
5. Технологія «Ситуації успіху» (А. Белкін, Т. Докучина) – створює умови для позитивного підкріплення, підвищення самооцінки.

6. Диференційоване навчання – забезпечує індивідуальний темп засвоєння.

Структура кожного заняття передбачає три взаємопов'язані етапи:

1. Організаційно-мотиваційний етап

Мета: створення позитивного емоційного фону, актуалізація попереднього досвіду, налаштування на роботу.

Методичні прийоми:

- короткі ігри на концентрацію («Роби, як я», «Кольорові сигнали», «Кулак – ребро – долоня»);
- вправи на зорове та слухове сприймання («Знайди предмет круглої форми», «Хто подав звук?»);
- використання символічних «емоційних карток» для вибору настрою;
- короткі діалоги про мету заняття: «Чого ми сьогодні навчимося?»

Рекомендація: мотивація має бути не зовнішньою (оцінка чи схвалення), а емоційно-пізнавальною – через гру, сюрпризний момент або проблемну ситуацію.

2. Основний етап (практико-орієнтований)

Мета: формування конкретних БНД – пізнавальних, регулятивних, комунікативних і мотиваційних – через інтерактивну, ігрову та корекційно-розвивальну діяльність.

Основні напрями роботи:

- *Розвиток пізнавальних дій:* вправи на порівняння, класифікацію, узагальнення, аналіз. Ігри: «Четвертий зайвий», «Знайди пару», «Об'єднай предмети». Завдання з практичним змістом: складання схем, робота з картками-піктограмами, сенсорними матеріалами.
- *Розвиток регулятивних дій:* завдання з інструкцією («Домалюй за зразком», «Виклади послідовність дій»). Використання візуальних алгоритмів: стрілок, кроків, піктограм. Колективне обговорення: «Що зробили спочатку? Що потім?»

- *Розвиток комунікативних дій:* Сюжетно-рольові ігри («Магазин», «Школа друзів»), парна робота («Зроби разом»), короткі діалоги з опорою на картинки.
- *Розвиток мотиваційно-ціннісної сфери:* Обговорення вчинків героїв, ситуацій морального вибору («Що добре, а що погано»), вправи на самопізнання («Драбинка успіху»).

Важливо використовувати різні види наочності: предметну, графічну, сенсорну, мультимедійну. Залучайте дітей до рухових пауз, дихальних вправ і коротких «фізхвилинок мозку» (brain breaks).

3. Підсумково-рефлексивний етап

Мета: формування навичок самооцінки, осмислення результату діяльності, закріплення позитивного досвіду.

Прийоми:

- гра «Сходи успіху» (дитина розміщує себе на сходах залежно від успішності виконання);
- «Яблуко удачі» – позначення власного досягнення на колективному дереві успіху;
- «Коло вражень» – діти висловлюють, що запам'ятали, що сподобалося, що хочуть повторити.

Нижче наведемо приклад плану-конспекту заняття з програми:

Тема: «Живе і неживе. Чому квітка – це живе?»

Мета: формування уміння класифікувати об'єкти, порівнювати за істотними ознаками, розвивати мовлення.

Хід роботи:

1. Мотивація – загадка:

«Наче сонце серединка,

Пелюстків біла хустинка.

Знає бджілка і мурашка,

Що зветь квіточку ... (Ромашка)».

2. Практичне завдання – діти розкладають картинки на дві групи (живе/неживе).
3. Обговорення – «Як ти здогадався?» (стимулює аргументацію).
4. Рефлексія – гра «Квітка знань» (кожен додає пелюстку з тим, що дізнався).

Після аналізу наведеного прикладу можна виокремити універсальний підхід до організації занять, спрямованих на формування базових навчальних дій. Щоб забезпечити системність і послідовність роботи, вважаємо, що доцільно дотримуватись певного алгоритму планування. А саме:

- ✓ Визначити цілі – які БНД формуються (аналіз, планування, співпраця тощо).
- ✓ Відібрати зміст – дидактичні завдання, близькі до життєвого досвіду дітей.
- ✓ Визначити послідовність діяльності – чергування фронтальної, групової, парної роботи.
- ✓ Передбачити рефлексію – аналіз труднощів, емоцій, досягнень.

Дотримання цього алгоритму забезпечує не лише структурованість заняття, а й створює умови для ефективної педагогічної взаємодії. Саме тому наступним важливим аспектом є організація доброзичливої, емоційно безпечної атмосфери та підтримувального стилю спілкування з учнями. Зокрема, ми запропонували наступні рекомендації щодо організації педагогічної взаємодії:

- Створювати атмосферу успіху та прийняття, уникаючи прямого порівняння дітей між собою.
- Використовувати заміщення видів діяльності – якщо дитина втомилася від письма, дайте їй можливість викласти завдання з предметів.
- Уникати перевантаження: одне заняття – 20–25 хвилин активної роботи з частою зміною діяльності.
- Залучати батьків до підкріплення навчальних досягнень вдома (короткі завдання-ігри, спільне читання, побутові порівняння).

Реалізація таких підходів сприятиме ефективному формуванню базових навчальних дій у дітей з інтелектуальними порушеннями. У результаті реалізації програми в учнів передбачається формування таких базових навчальних дій: *мотиваційно-ціннісні*: позитивне ставлення до навчання, адекватна самооцінка, бажання досягати успіху; *когнітивні*: уміння порівнювати, узагальнювати, виділяти головне, розуміти інструкції; *регулятивно-діяльнісні*: здатність планувати, перевіряти, виправляти помилки; *комунікативно-соціальні*: навички співпраці, ввічливість, етична поведінка.

Крім того, очікується зростання навчальної мотивації, стабілізація емоційного стану, підвищення рівня саморегуляції та комунікативної компетентності, що у комплексі забезпечить успішну адаптацію молодших школярів з інтелектуальними порушеннями до освітнього процесу.

Досягнення таких результатів можливе лише за умови системної організації корекційно-розвивального процесу, побудованого відповідно до визначених психолого-педагогічних умов. Саме з цією метою була розроблена програма формування базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у процесі навчання – практико-орієнтований комплекс занять і методичних рекомендацій, спрямований на реалізацію зазначених умов та досягнення мети дослідження.

Таким чином, розроблена програма має комплексний характер, поєднує освітню, виховну та корекційно-розвивальну функції. Вона враховує специфіку когнітивного розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями, базується на поетапному формуванні дій і сприяє не лише засвоєнню навчального матеріалу, а й становленню особистості дитини як активного суб'єкта навчання.

Завдяки реалізації програми створюються умови для гармонійного розвитку дитини, активізації її пізнавальної діяльності, удосконалення навичок саморегуляції, комунікації та соціальної взаємодії. Впровадження системи спеціально організованих занять забезпечує позитивну динаміку у формуванні базових навчальних дій, підвищує рівень навчальної мотивації, формує готовність до подальшого навчання та успішної адаптації в соціумі.

3.2. Аналіз результатів апробації корекційно-розвивальної програми формування пізнавальних базових навчальних дій

Метою контрольного етапу експерименту було визначення динаміки рівнів сформованості БНД у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями після впровадження корекційно-розвивальної програми. На цьому етапі проводилася повторна діагностика за тими самими критеріями, що і на констатувальному: мотиваційно-ціннісним, когнітивним, регулятивно-діяльнісним та комунікативно-соціальним.

Дослідження здійснювалося у тих самих умовах – на базі КЗ «Ситковецька спеціальна школа» Вінницької обласної ради, із залученням тих самих 9 учнів 2–3 класів (віком 8–10 років). Використовувалися аналогічні діагностичні методики, що забезпечило можливість об'єктивного порівняння результатів до та після експериментального впливу.

Після завершення програми спостерігалось помітне підвищення рівня навчальної мотивації. Учні частіше виявляли інтерес до занять, проявляли ініціативу, охоче брали участь у навчальних іграх, демонстрували емоційно позитивне ставлення до успіхів однокласників. За методикою Н. Лусканової та «Сходи» І. Марковської результати розподілилися так:

- високий рівень – 22,2 % (2 учні);
- середній рівень – 55,6 % (5 учнів);
- низький рівень – 33,3 % (3 учні).

Порівняно з констатувальним етапом, кількість дітей з низькою мотивацією зменшилася, а кількість учнів із високою шкільною мотивацією дещо зросла. Діти стали активніше прагнути до схвалення не лише з боку педагога, а й досягати власного успіху, що свідчить про розвиток внутрішньої позиції школяра.

Аналіз результатів повторного діагностування когнітивного компоненту за методиками «Четвертий зайвий» та «Порівняння понять» показав позитивну динаміку розвитку пізнавальних дій.

Учні впевненіше виконували завдання, точніше аргументували свій вибір, користувалися поняттями «схоже – відмінне», «головне – другорядне». Зросла кількість дітей, здатних самостійно узагальнювати, класифікувати, виділяти істотні ознаки предметів.

Розподіл рівнів сформованості когнітивних дій:

- високий рівень – 0);
- середній рівень – 55,6 % (5 учнів);
- низький рівень – 44,4 % (4 учні).

Таким чином, спостерігається чітка тенденція до зменшення частки учнів із низьким рівнем сформованості когнітивних дій і зростання кількості дітей, які демонструють більш осмислене, цілеспрямоване виконання завдань.

Результати дослідження регулятивно-діяльнісного компоненту на контрольному етапі засвідчили певне зміцнення навичок саморегуляції та самоконтролю. Якщо на констатувальному етапі більшість дітей діяли виключно під керівництвом педагога, то після реалізації програми частина з них навчилася самостійно планувати послідовність дій, перевіряти результат і виправляти помилки. Це свідчить про поступове формування довільної поведінки та здатності до контролю власної діяльності.

У контексті зазначених змін важливо було простежити, наскільки ефективно програма вплинула на розвиток пізнавальних базових навчальних дій, оскільки саме вони є ключовими для подальшого інтелектуального зростання дітей. З цією метою було проведено моніторинг сформованості пізнавальних базових навчальних дій у здобувачів освіти з інтелектуальними порушеннями, спрямований на отримання об'єктивної інформації про рівень їх сформованості та визначення напрямів подальшої корекційно-розвивальної роботи.

Отримані результати моніторингу були ретельно опрацьовані, систематизовані та подані у таблиці 3.2, що дозволило наочно відобразити динаміку розвитку пізнавальних умінь після впровадження програми.

Таблиця 3.2.

Сформованості пізнавальних базових навчальних дій у здобувачів освіти на констатувальному (К) та формувальному (Ф) етапах

Параметр	Оценка сформованості																	
	Вадим К.		Іван К.		Ангеліна С.		Кирило М.		Олексій Н.		Анатолій К.		Соломія М.		Микита П.		Іванка М.	
Етап	К.	Ф.	К.	Ф.	К.	Ф.	К.	Ф.	К.	Ф.	К.	Ф.	К.	Ф.	К.	Ф.	К.	Ф.
Виділяти суттєві, спільні та відмінні властивості предметів	0	1	1	2	1	1	1	2	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1
Встановлювати родо-видові відношення між предметами	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	2	1	1	1	2
Робити найпростіші узагальнення, порівнювати, класифікувати на наочному матеріалі	1	2	0	1	0	1	1	1	1	2	2	3	1	2	2	2	1	2
Користуватися знаками, символами, заміщувачами предметами	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	2	1
Читати	0	1	1	1	2	2	1	1	0	1	1	2	1	1	1	1	2	2
Писати	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2
Виконувати арифметичні дії	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Уміння спостерігати	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1	1	2	2
Уміння працювати з інформацією	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1
Підсумок (кількість балів):	7	10	9	11	9	12	10	11	9	13	10	15	12	14	11	11	13	15

Аналіз даних таблиці свідчить, що найменш сформованими залишаються такі вміння, як встановлення родо-видових відношень між предметами та робота з інформацією — зокрема, розуміння зображень, текстів, усних висловлювань, елементарних схем і таблиць.

Разом із тим, порівняння з попереднім етапом дослідження показує певне покращення результатів за всіма показниками, хоч динаміка поки що залишається помірною. Це свідчить про поступове засвоєння учнями основних пізнавальних операцій і підтверджує ефективність реалізованої програми, результати якої потребують подальшого системного закріплення.

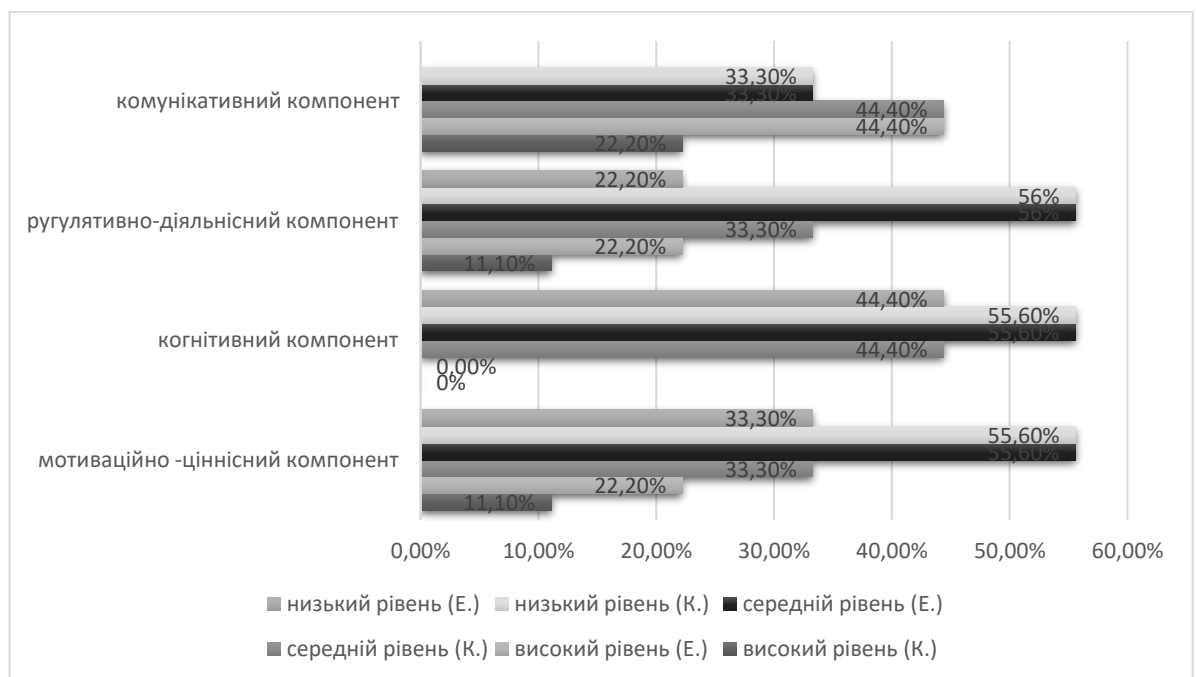
За підсумками методики «Малювання прапорців» та моніторингу БНД:

- високий рівень – 22,2 % (2 учні);
- середній рівень – 55,6 % (5 учнів);

Мотиваційно-ціннісний	11,1	22,2	33,3	55,6	55,6	33,3	Низький	Середній
Когнітивний (пізнавальний)	0	0	44,4	55,6	55,6	44,4	Низький	Середній
Регулятивно-діяльнісний	11,1	22,2	33,3	55,6	55,6	22,2	Низький	Середній
Комунікативно-соціальний	22,2	44,4	44,4	33,3	33,3	22,2	Середній	Середній
Середній показник по групі	11,1	22,2	38,9	50	50	30,5	Низький	Середній

Ілюстративно отримані дані представлено на рис. 2.1.

Рис.3.1. Рівні сформованості базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями на констатувальному (К.) та формувальному (Ф) етапах

Порівняння результатів констатувального і контрольного етапів (рис. 2.2) показує зменшення частки учнів із низьким рівнем сформованості БНД (з 50 % до 30,5 %) та збільшення частки учнів із середнім і високим рівнями. Це підтверджує позитивну динаміку та ефективність розробленої програми, спрямованої на формування БНД. Зокрема:

1. У всіх учнів спостерігається позитивна динаміка розвитку базових навчальних дій – особливо за мотиваційно-ціннісним і когнітивним критеріями.

2. Зросла довільність поведінки, здатність до планування та контролю власних дій.
3. Покращилися навички комунікації, взаємодії у групі, знизилася тривожність.
4. Відзначено підвищення інтересу до навчання, впевненості у власних силах і стабілізацію емоційного стану.

Так, результати контрольного етапу засвідчили ефективність програми формування базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, що забезпечила позитивні зміни у всіх ключових компонентах навчальної діяльності – мотиваційному, когнітивному, регулятивному та комунікативному.

Проте, отримані результати свідчать, що зміни поки що не є суттєвими, однак спостерігається позитивна динаміка розвитку базових навчальних дій за всіма досліджуваними компонентами. Найбільш виражені покращення виявлено у когнітивному та регулятивно-діяльнісному компонентах, що свідчить про поступове зростання здатності дітей до аналізу, узагальнення, самоконтролю та планування власних дій. Мотиваційно-ціннісний і комунікативно-соціальний компоненти демонструють помірну динаміку – учні почали проявляти більшу зацікавленість у навчанні, емоційно стабільніше реагують на труднощі, активніше взаємодіють із педагогом та однолітками.

З урахуванням інтелектуальних особливостей дітей позитивні зміни можна вважати значущими, оскільки вони свідчать про поступове формування основних механізмів пізнавальної діяльності.

Таким чином, подальше систематичне впровадження програми створює умови для зміцнення позитивної динаміки, підвищення рівня самостійності, навчальної мотивації та стійкості пізнавальних процесів у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило теоретично обґрунтувати, експериментально перевірити та практично підтвердити ефективність психолого-педагогічних умов і корекційно-розвивальної програми формування базових навчальних дій (БНД) у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Актуальність обраної теми зумовлена сучасними вимогами Нової української школи, положеннями Державного стандарту початкової освіти та пріоритетами інклюзивної освітньої політики України, які наголошують на необхідності створення рівних можливостей для кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. У цьому контексті формування базових навчальних дій постає ключовою умовою розвитку пізнавальної самостійності, довільності, соціальної компетентності та особистісної зрілості дитини з інтелектуальними порушеннями.

У першому розділі роботи розкрито сутність поняття «базові навчальні дії» як педагогічного та психолого-корекційного феномена. Спираючись на праці Л. Виготського, П. Гальперіна, Д. Ельконіна, В. Давидова, Г. Костюка, а також сучасних українських дослідників (О. Чеботарьової, С. Миронової, Т. Ілляшенко, В. Тарасун, Н. Стадник, О. Таранченко), встановлено, що БНД – це система узагальнених способів дії, які забезпечують оволодіння знаннями та перехід від безпосереднього до опосередкованого типу навчальної діяльності.

Базові навчальні дії мають інтегрований характер, оскільки поєднують мотиваційно-ціннісний, когнітивний, регулятивно-діяльнісний та комунікативно-соціальний компоненти. Вони є психологічним підґрунтям навчальної діяльності, сприяють розвитку пізнавальної активності, самоконтролю, планування, рефлексії та комунікативної взаємодії.

Особливу увагу приділено аналізу психофізичних особливостей молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, які ускладнюють процес формування БНД: уповільнений темп сприймання, обмежений словниковий запас, труднощі в узагальненні, порушення довільної уваги, недостатня

сформованість мотивації та емоційно-вольової сфери. Водночас доведено, що за умови правильно організованої педагогічної взаємодії та корекційного супроводу ці діти здатні оволодівати необхідними навчальними діями на рівні, достатньому для подальшого розвитку.

У роботі наголошено, що БНД тісно пов'язані зі змістом навчальних предметів початкової школи — насамперед із курсами «Я досліджую світ», «Українська мова», «Математика», де учні вчать аналізувати, порівнювати, узагальнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Саме ці дії формують основу розумових операцій і виступають базою для засвоєння предметних знань.

Другий розділ було присвячено вивченню реального рівня сформованості базових навчальних дій у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. На констатувальному етапі діагностування за критеріями мотиваційно-ціннісним, когнітивним, регулятивно-діяльним і комунікативно-соціальним виявлено, що переважна більшість дітей (понад 50%) мають низький рівень сформованості БНД.

Найнижчими виявилися показники мотивації до навчання та когнітивного розвитку: діти демонстрували низьку пізнавальну активність, діяли під контролем дорослого, мали труднощі з розумінням інструкцій і виконанням послідовних завдань. За результатами дослідження з'ясовано, що учні характеризуються переважно завищеною або нестійкою самооцінкою, емоційною неврівноваженістю, залежністю від зовнішнього контролю та слабкою здатністю до самопланування.

Незважаючи на труднощі, окремі діти продемонстрували потенціал до розвитку пізнавальних і регулятивних дій за умови емоційної підтримки, структурованого навчального середовища та ігрових форм взаємодії. Це підтвердило необхідність розроблення спеціальної програми, спрямованої на стимулювання навчальної мотивації та розвиток саморегуляції.

У третьому розділі обґрунтовано та апробовано корекційно-розвивальну програму формування базових навчальних дій у молодших школярів з

інтелектуальними порушеннями. Програма побудована на засадах діяльнісного, особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів (І. Бех, Г. Костюк, О. Чеботарьова, С. Миронова).

До психолого-педагогічних умов ефективного формування БНД віднесено: створення емоційно безпечного середовища та атмосфери успіху; поєднання навчальної й ігрової діяльності; опору на збережені психічні функції та зону найближчого розвитку (Л. Виготський); забезпечення рефлексії наприкінці заняття; використання мультимедійних засобів для візуалізації матеріалу; залучення родини та команди фахівців супроводу до навчально-корекційного процесу.

Експериментальна перевірка програми показала позитивну динаміку за всіма критеріями. Після її впровадження спостерігалось зростання показників сформованості БНД: покращилися результати за когнітивним критерієм — діти стали точніше порівнювати, узагальнювати, встановлювати родо-видові відношення; за регулятивно-діяльнісним критерієм збільшилася кількість учнів, здатних діяти за інструкцією, перевіряти результат, планувати свої дії; у сфері мотиваційно-ціннісного компонента зросла навчальна активність, зменшилась емоційна напруга, з'явилося прагнення до самостійності; за комунікативно-соціальним критерієм учні стали активніше взаємодіяти з однолітками, брати участь у колективних іграх, проявляти ініціативу.

Хоча динаміка змін була помірною, особливо у дітей із глибшими інтелектуальними порушеннями, результати засвідчили ефективність розробленої програми, яка забезпечує не лише покращення навчальних навичок, а й розвиток пізнавальної, емоційно-вольової та соціальної сфер.

Підсумовуючи результати теоретичного, констатувального та формувального етапів, можна стверджувати:

1. Формування базових навчальних дій є провідним завданням спеціальної освіти, оскільки воно створює основу для подальшого засвоєння знань, соціальної адаптації й особистісного розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями.

2. Рівень сформованості БНД у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями на початковому етапі навчання є переважно низьким, що зумовлено специфікою пізнавальної діяльності, недостатнім розвитком довільності, самоконтролю та внутрішньої мотивації.

3. Розроблена та апробована програма продемонструвала позитивні результати, засвідчивши підвищення рівня сформованості БНД за всіма критеріями, зокрема у сферах саморегуляції, комунікації та пізнавальної активності.

4. Ефективність програми забезпечується системним поєднанням навчальної, ігрової та корекційної діяльності, використанням дидактичних ігор, візуальних матеріалів, мультимедійних технологій, рефлексивних методів і підтримкою з боку родини.

Отже, отримані результати показують, що спеціально організований процес формування базових навчальних дій, побудований на принципах особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів, сприяє розвитку пізнавальної самостійності, довільності, емоційної стабільності та соціальної взаємодії у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробленні інтерактивних та нейропсихологічно орієнтованих технологій формування БНД, використанні цифрових освітніх ресурсів і створенні диференційованих програм, адаптованих до різних рівнів інтелектуальних порушень.